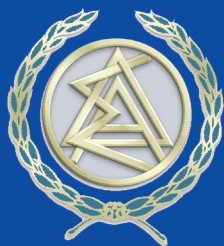

ΝΟΜΙΚΟ ΒΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΒΡΑΒΕΙΟ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ 70 – ΤΕΥΧΟΣ 3
ΜΑΡΤΙΟΣ – ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2022

ΑΠΟ ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- 513 Παράδοση του πράγματος κατά ΑΚ 513 και κατά ΑΚ 522 § 1 (Ι. Σπυριδάκης)
515 Ένα πρόβλημα δημοκρατίας – Ακαδημαϊκή και επιστημονική ελευθερία (Α. Π. Αργυρός)
528 Τρόποι προστασίας πολιτιστικού περιβάλλοντος στο Ιδιωτικό και Δημόσιο Δίκαιο (Ε. Ι. Λασκαρίδης)

ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

- 547 ΜΠρΑθ 710/2022 Κάμψη του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα με τα ανήλικα τέκνα του υπό το ν. 4800/2011 (Σ. Τσαχιδής)
559 ΠΠρΧαλκ 68/2020 Υπολογισμός νόμιμης μοίρας – Περί του συνυπολογισμού ή μη στην κληρονομία της αξίας της παρακρατηθείσης από τον κληρονομούμενο επικαρπίας επί ακινήτου ανήκοντος κατά ψιλή κυριότητα σε μεριδούχο (Σ. Ελ. Ιωακειμίδης)
606 ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΑΠ (Σ. Ο. Χούρσογλου)
627 ΣτΕ 156/2022 Η (μη) δέσμευση του διοικητικού δικαστηρίου της αποζημίωσης από αθωωτικές ποινικές αποφάσεις και η ενότητα της έννομης τάξης (Κ. Π. Σαματζής)
636 ΟΛΣτΕ 430/2022 Η συνταγματική προστασία των πολύτεκνων οικογενειών μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος (Κ. Γ. Τσιροβασίλη)
656 ΟΛΕΛΣυν 1820/2021 Απονομή συντάξεως παρανόμως διορισθέντος δημοσίου υπαλλήλου κατ' εφαρμογήν της αρχής της αναλογικής ισότητας (Α. Π. Αργυρός)
688 ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΕΔΔΑ 2021 [Γ' ΜΕΡΟΣ – ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ (2)] (Β. Χειρδάρης)
722 ΔΕΕ της 23.11.2021 Υπόθεση "ΙΣ" (C-564/19) (Δ. Αρβανίτης)

ΘΕΜΑΤΑ

- 737 Η ICPRCP και τα γλυπτά του Παρθενώνα: το στοίχημα της UNESCO για την πολιτιστική διαμεσολάβηση (Ελ. Τροβά)
756 Τα θαλάσσια παράκτια οικοσυστήματα και η ανθρώπινη δραστηριότητα εν έτει 2022 – Κωδικοποίηση και καταγραφή του ισχύοντος Δικαίου (Κ. Καρατσώλης – Ιφ. Τσακαλογιάννη)

Τρόποι προστασίας πολιτιστικού περιβάλλοντος στο Ιδιωτικό και Δημόσιο Δίκαιο*

Εμμανουήλ Ι. Λασκαρίδη,

Δικηγόρος, LL.M. (Heidelberg), Dr. iur (Heidelberg),

Μεταδιδάκτορας Υπότροφου στη Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

Α. Εισαγωγικά

Η χώρα μας ανήκει με βεβαιότητα μαζί με την Αίγυπτο και την Ιταλία, στους ταγούς του μεσογειακού, ευρωπαϊκού αλλά και παγκόσμιου πολιτισμού. Παράλληλα όμως, αποτελεί επί χιλιετίες ένα χώρο εξαγωγής πολιτισμού. Η εξαγωγή αυτή έγινε αφενός πνευματικά. Αυτό πραγματοποιήθηκε μέσω επιρροής αλλοδαπών επιστημόνων, όπως των Ρωμαίων νομομαθών που επισκέφτηκαν την Αθήνα και συνέταξαν το δωδεκάδελτο νόμο κατ' απομίμηση αθηναϊκού δικαίου. Η επιρροή αυτή έθεσε τα θεμέλια για ένα θαυμασμό προς το νομικό ελληνικό πολιτισμό (η οποία είναι εμφανής στα έργα του Οράτιου) και εκφράστηκε και με την χρήση της ελληνικής γλώσσας σε όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας. Εντούτοις, πραγματοποιήθηκε και πραγματοποιείται μια τεράστια αρχαιοκαπηλία και εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών επί αιώνες μέχρι σήμερα. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί ο Έλγιν¹ που απέσπασε από τον Παρθενώνα μορφές αετωμάτων, μετωπών και την ζωφόρο και τα μετέφερε στην χώρα του (1792-1802) και για τα οποία μέχρι σήμερα εξελίσσεται ένας πολιτικός διάλογος που ξεκίνησε ως Υπουργός Πολιτισμού η Μελίνα Μερκούρη². Η τιμώμενη καθηγήτρια υπήρξε από τις πρώτες που επισήμανε την ανάγκη

προστασίας του πολιτιστικού μας περιβάλλοντος και προσπάθησε από το δικό της ορμητήριο να συμβάλει νομικά στην προστασία αυτή. Έργα της όπως το Νομικό καθεστώς μνημείων: συλλέκτες, αρχαιοπώλες, έμποροι νεότερων μνημείων (2009), Προστασία πολιτισμικών αγαθών (2006), Τα μνημεία και η κατοχή τους: κατά τον ν. 3082/2002 «για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς» (2004), συνιστούν την φαρέτρα νομικής προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος που μας προσέφερε.

Ενδεικτικά, προς υπενθύμιση της καθημερινής προσβολής του πολιτιστικού μας περιβάλλοντος, είναι σκόπιμο να αναφέρουμε μια έστω σημαντική κλοπή για κάθε δεκαετία της πρόσφατης τριακονταετίας. Σε αυτές ανήκουν η αφαίρεση κεφαλής Σφιγγας από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (1993), η κλοπή τριών μαρμαρίνων αγαλματιδίων γυναικών και τριών αγαλματιδίων σφιγγών από τον Τάφο του Θρόνου στην Βεργίνα (2001) και η ένοπλη ληστεία στο Μουσείο Ιστορίας των Ολυμπιακών Αγώνων της Αρχαίας Ολυμπίας που οδήγησε στην αφαίρεση 77 αντικειμένων (2012)³. Μαζί με αυτές τις υλικές κλοπές πραγματοποιείται όμως μια κλοπή της ποιότητας ζωής μας, της παιδείας, της ιστορίας μας και της αισθητικής μας. Παράλληλα, χάνεται η πολιτιστική μας κληρονομιά και μνήμη, τα οποία αποτελούν ιστορικά θεμέλια για την πορεία μας προς το μέλλον. Αρκεί να αναλογιστούμε το έθνος μας χωρίς την ελληνική γλώσσα, χωρίς τη θρησκεία και χωρίς την ιστορική μνήμη, για να συνειδητοποιήσουμε πόσο εύκολη θα ήταν η πολιτιστική αφομοίωση και κατ' επέκταση η εξαφάνισή του. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι το πολιτιστικό περιβάλλον αποτελεί συλλογικό συμφέρον⁴, άξιο ιδιαίτερης προστασί-

* Το εν λόγω άρθρο αποτελεί προδημοσίευση από τον Τιμητικό Τόμο Καθηγήτριας Καρύμπαλη Τσίπτοιου. Ευχαριστίες στον δικηγόρο παρ' Αρείω Πάγω Θωμά Γεώργιο, για εκτενή συζήτηση μαζί του αναφορικά με τις αρμόδιες υπηρεσίες προστασίας πολιτιστικών αγαθών.

1. Βλ. Κονδύλη, Δίκαιο, Θέατρο και Αρχιτεκτονική: Μία τρισδιάστατη απεικόνιση της Αθήνας, σε Τιμ Τομ Καράκωστα, Φιλίας και μαθητείας χάριν, τ. Ι, 2017, σ. 639.

2. Βλ. συνοπτικά σε <https://www.voria.gr/article/marmara-tou-parthenona-enas-axestos-lordos-ke-i-klopi-tis-istorias> (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα 04.08.2021).

3. Αναλυτικά για πληθώρα τέτοιων κλοπών βλ. Τσουκαλή, Λαθρέμποροι Ιστορίας, 2012 (Εκδόσεις Ι. Σιδέρη).

4. Δεβετζής, Ιδιωτικό Δίκαιο και προστασία πολι-

ας. Για το λόγο αυτό εξ άλλου υποστηρίζεται ότι η συλλογική αγωγή⁵ για θέματα περιβάλλοντος θα έπρεπε να επεκταθεί και στο πολιτιστικό περιβάλλον⁶.

Β. Η (μη) νομική προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος

1. Κίνδυνοι προσβολής του πολιτιστικού περιβάλλοντος

1. Φυσικές καταστροφές

Από τις σημαντικότερες απειλές για την πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν όπως γίνεται αντιληπτό οι φυσικές καταστροφές. Με τον όρο φυσική καταστροφή νοείται ένα φαινόμενο ή γεγονός που προκαλεί μεγάλη φθορά ή αλλοίωση σε αντικείμενο ή πρόσωπο ή η συνέπεια ενός φυσικού

κινδύνου⁷. Τα τελευταία χρόνια τα ακραία καιρικά φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα εξαιτίας της ταχείας κλιματικής αλλαγής⁸ που παρατηρείται, αποτελούν πλέον καθημερινότητα. Οι ανεξέλεγκτες πυρκαγιές, σεισμοί, κατολισθήσεις και πλημμύρες μπορούν εκτός από το φυσικό περιβάλλον να προκαλέσουν ανυπολόγιστες ζημιές και στα αρχαία μνημεία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την πολιτιστική κληρονομιά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αλλοίωσης μνημείου στη χώρα μας από φυσική καταστροφή αποτελεί η πυρκαγιά στην Αρχαία Ολυμπία στις 26 Αυγούστου του 2007, η οποία είχε ως συνέπεια σημαντικές καταστροφές στον Κρόνιο Λόφο. Δεν είναι λίγες οι φορές μάλιστα, που η καταστροφή αξιολογών μνημείων μπορεί να επέλθει από την ατμοσφαιρική ρύπανση που στις μέρες μας έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις, καθιστώντας επιτακτική τη λήψη μέτρων προστασίας σε περιοχές όπου το φαινόμενο είναι εντονότερο, π.χ. στα μεγάλα αστικά κέντρα⁹.

τιστικού περιβάλλοντος σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Ζητήματα Προστασίας του Περιβάλλοντος, 2011, σ. 109-115 και Κλαβανίδου, Αστικές αξιώσεις από περιβαλλοντικές προσβολές, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Ζητήματα προστασίας περιβάλλοντος, 2011, σ. 13-40. Για τη διάκριση των συμφερόντων σε ατομικά και συλλογικά βλ. Λασκαρίδης, Παλαιά σταθμά στην Πλάστιγγα της Θέμιδος, σε Αφιέρωμα στην *Ισμήνη Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη*, 2011, σ. 247, σ. 275-276, κατά τον οποίο τα συλλογικά συμφέροντα, ως εμπεριέχοντα περισσότερα ατομικά, θα πρέπει, λόγω της ποσότητάς τους, να υπερτερούν των τελευταίων και να τοποθετούνται αξιολογικά υπεράνω τους.

5. Ένδικο βοήθημα μέσω του οποίου μια ομάδα ατόμων, π.χ. καταναλωτές ή -εν προκειμένω- κάτοικοι περιοχής στην οποία έχει υποβαθμιστεί το φυσικό ή πολιτιστικό περιβάλλον μπορούν να επιδιώξουν δικαστικά αξιώσεις, όπως η άρση της ζημίας, η μη επανάληψη της στο μέλλον, αποζημίωση και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης.

6. Για την επέκταση της προστασίας αυτής βλ. ΜΠρΣυρ 438/2001, ΤΝΠ Νόμος· ΜΠρΘ 1796/1993, Νόμος και Φύση, 1994, σ. 571. Από τη θεωρία βλ. αναλυτικά Δεβετζή, Ιδιωτικό Δίκαιο και προστασία πολιτιστικού περιβάλλοντος, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), 2011, σ. 109-115, ιδίως σ. 112-116, με παραπομπές σε θεμελιώδεις μελέτες στο αντικείμενο αυτό των Καρακώστα, Καρύμπαλη-Τσιπτσίου και Λαδά. Βλ. επίσης Ζερβογιάννη, Η επαναφορά της προηγούμενης κατάστασης, 2006, σ. 168' και Λασκαρίδης, Η Θεωρία των Συμφερόντων ως Μέθοδος Ερμηνείας του Ενοχικού Δικαίου, 2020, σ. 435 επ.

2. Ανθρώπινη επιχειρηματική δραστηριότητα

Εκτός από τις φυσικές φθορές που έχουν υποστεί τα αρχαιολογικά μνημεία από το χρόνο και τα ακραία καιρικά φαινόμενα -όπως αναλύθηκε ανωτέρω- το πολιτιστικό περιβάλλον κινδυνεύει και από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Η Ελλάδα όπως και κάθε άλλη αναπτυγμένη χώρα, με τη βοήθεια των σύγχρονων τεχνολογικών επιτευγμάτων, προσπαθεί να αυξήσει την επιχειρηματική, βιομηχανική αλλά και τουριστική δραστηριότητα της χώρας, υλοποιώντας μεγάλα έργα και υποδομές, σκοπώντας στην κοινωνική και οικονομική ευημερία. Μεταξύ όμως της ανάπτυξης και της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς δημιουργείται, όπως είναι αναμενόμενο, αντιπαράθεση. Από τη μία πλευρά τίθεται το ζήτημα τήρησης των αρχαιοτήτων στο χώρο όπου βρέθηκαν,

7. Για τον ορισμό των φυσικών καταστροφών βλ. Δακορώνια, Καταστροφικές ζημιές και συστήματα αποκατάστασής τους, 2015, σ. 39.

8. Βλ. Μπρεδήμα, Κλιματική αλλαγή και προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, Περιβάλλον και δίκαιο, 2021, σ. 356.

9. Αθανασούλη-Ρογκάκου, Πολιτικές προστασίας πολιτιστικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα. Μέσα και Εργαλεία, ΠερΔικ 2000. 400.

χωρίς να επηρεάζονται με οποιονδήποτε τρόπο από τις νεότερες κατασκευές του περιβάλλοντα χώρου. Από την άλλη, στην προσπάθεια κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης αλλά και ανάπτυξης της χώρας, πολυάριθμα σύγχρονα έργα και κατασκευές γίνονται καθημερινά σε όλη την επικράτεια. Επίσης, είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να προσθέσουμε, πως παρά την αξιολογή προσπάθεια βιομηχανικής και τουριστικής ανάπτυξης, δεν είναι λίγα τα περιστατικά αυθαίρετης δόμησης που καταστρέφουν αρχαιολογικά μνημεία αλλά και τον περιβάλλοντα χώρο τους, αλλοιώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ιστορική τους σημασία¹⁰.

Πολλές είναι οι περιπτώσεις και από τη ελληνική νομολογία, όπου στο βωμό του χρήματος και της ανάπτυξης, θυσιάζεται το πολιτιστικό περιβάλλον. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η απόφαση 10691/1997 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών. Το Ελληνικό Δημόσιο με σκοπό την κατασκευή του νέου διεθνούς αεροδρομίου είχε προβεί στην απαλλοτρίωση μιας έκτασης. Η «ταπείνωση» του λόφου Ζαγάνι, στο οποίο υπήρχαν λείψανα προϊστορικού οικισμού και ακρόπολης που ανάγονταν στις αρχές της 3ης χιλιετίας, έγινε με σκοπό την ασφάλεια των πτήσεων, καθώς έπρεπε να αποκοπεί το ψηλότερο μέρος του λόφου από το οποίο διερχόταν ο ένας από τους δύο αεροδιαδρόμους των αεροσκαφών. Για την προστασία του σημαντικού αυτού μνημείου ασκήθηκαν ασφαλιστικά μέτρα προς τη διάσωση των λειψάνων, τα οποία τελικά μεταφέρθηκαν προκειμένου να συνεχίσει η κατασκευή του αεροδρομίου. Από την απόφαση μπορεί κανείς να αντιληφθεί πως κατά τη στάθμιση συμφερόντων στην οποία προέβη το δικαστήριο, η οικονομική ανάπτυξη που συνεπαγόταν η δημιουργία του αερολιμένα στο συγκεκριμένο σημείο κρίθηκε σημαντικότερη από την προστασία της συνταγματικά κατοχυρωμένης προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος αν και προστατεύθηκε ο σκληρός πυρήνας της τελευταίας. Παρόμοια περίπτωση είναι και η πρόσφατη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας με αριθμό 992/2021. Σύμφωνα με αυτή, κατά τη διάρκεια των εκσκαφών για την κατασκευή του σταθμού Βενιζέλου του Μετρό Θεσσαλονίκης, αποκα-

λύφθηκαν αρχαιότητες, οι οποίες εμπόδιζαν την συνέχιση και ολοκλήρωση του έργου. Με την από 4.3.2020 απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, εγκρίθηκε η υποβληθείσα από την ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ΑΕ μελέτη κατασκευής του Σταθμού, με την προσωρινή απόσπαση των αποκαλυφθεισών στο χώρο του σταθμού αρχαιοτήτων πριν την έναρξη των σχετικών εργασιών και την μετά το πέρας των εργασιών, επανατοποθέτησή των αρχαιοτήτων κατά ποσοστό 92%. Η απόφαση αυτή προκάλεσε πολλές αντιδράσεις εξαιτίας του φόβου αλλοίωσης ή ακόμη και πλήρους καταστροφής των αρχαιοτήτων. Μάλιστα, στη συγκεκριμένη περίπτωση ενώ υπήρχε η δυνατότητα εναλλακτικής λύσης, είτε με την κατά χώρα διατήρηση των αρχαιοτήτων, είτε ακόμη και με την παράλειψη του συγκεκριμένου σταθμού, προτιμήθηκε η απόσπαση και επανατοποθέτησή τους¹¹, με κίνδυνο όμως αλλοίωσης των αρχαιοτήτων. Όπως και στην προηγούμενη απόφαση, η κατασκευή του σταθμού του Μετρό είναι πρωταρχικής σημασίας, και το πολιτιστικό περιβάλλον θυσιάζεται για την ανάπτυξη της πόλης. Η προσωρινή απόσπαση και επανατοποθέτησή τους αποτελεί τρόπο πρακτικής εναρμόνισης των δύο αντιτιθέμενων συμφερόντων.

Περίπτωση κατά την οποία το δικαίωμα στην απόλαυση του πολιτιστικού περιβάλλοντος υπερτερεί του δικαιώματος στην επιχειρηματική ανάπτυξη αποτελεί η υπ' αριθ. 2/2021 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Καλαβρύτων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το μείζον ζήτημα ήταν η τοποθέτηση πυλώνων υπερυψηλής τάσης από διαχειρίστρια του συστήματος μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας εταιρείας, σε τοποθεσία απομακρυσμένη από Μονή που βρισκόταν στην περιοχή και η οποία είχε χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο, λόγω της σύνδεσης της Μονής με τη νεότερη ιστορία και της προσφοράς της στον απελευθερωτικό αγώνα. Σκοπός της τοποθέτησης των πυλώνων ήταν η επίλυση των ζητημάτων που είχαν δημιουργηθεί σχετικά με την επάρκεια της ηλεκτρικής ενέργειας στην Πελοπόννησο. Τόσο η Μονή ως ν.π.δ.δ. όσο και οι πέντε μοναχές οι οποίες ζουν σε αυτή, ισχυρίστηκαν ότι η τοποθέτηση των πυλώνων προσβάλλει το δικαίωμά τους στην προσωπικότητα, αναπόσπαστο στοιχείο του

10. Αθανασούλη-Ρογκάκου, Πολιτικές προστασίας πολιτιστικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα. Μέσα και Εργαλεία, ΠερΔικ, 2000. 400.

11. Βλ. ΣτΕ 991/2021, ΠερΔικ, 2021, σ. 421 με σχόλιο Χίου.

οποίου αποτελεί και το δικαίωμα στην απόλαυση του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος. Με την εγκατάσταση των πυλώνων είναι δυνατόν να προκληθεί αισθητική βλάβη με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας του περιβάλλοντα χώρου αλλά και ο ιστορικός χαρακτήρας της Μονής. Η προστασία και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς κρίθηκε εν προκειμένω σημαντικότερη από την υλοποίηση έργων υποδομής και το Αρμόδιο Δικαστήριο μετά από την απαραίτητη στάθμιση συμφερόντων, διέταξε την παύση των εργασιών εγκατάστασης των πυλώνων¹².

Μια μορφή οικονομικής δραστηριότητας, παράνομης, επί των πολιτιστικών αγαθών είναι η αρχαιοκαπηλία. Αξιζει να σημειωθεί πως ακόμη και στην σύγχρονη εποχή, οι περιπτώσεις παράνομων ανασκαφών¹³ και αρχαιοκαπηλίας είναι συχνές, αποτελώντας σημαντικό πρόβλημα για την χώρα, χωρίς να έχει μάλιστα βρεθεί ουσιαστική και αποτελεσματική αντιμετώπιση. Είναι γνωστό πως η διενέργεια συστηματικής¹⁴ αρχαιολογικής ανασκαφής γίνεται από το Υπουργείο Πολιτισμού. Βέβαια, εκτός από το αρμόδιο Υπουργείο, σε ανασκαφές¹⁵ μπορούν να προχωρήσουν επίσης επιστημονικοί, ερευνητικοί και εκπαιδευτικοί οργανισμοί που έχουν ειδικευση στο τομέα της αρχαιολογίας ή ξένες σχολές που είναι μόνιμα εγκατεστημένες στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, πριν από κάθε προσπάθεια συστημικής ανασκαφής πρέπει να υπάρχει σχετική απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, η οποία μάλιστα εκδίδεται μετά από γνωμοδότηση του ΚΑΣ¹⁶. Επομένως ανασκα-

φή η οποία πραγματοποιείται χωρίς να ακολουθηθεί η παραπάνω διαδικασία θεωρείται παράνομη. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως η βίαιη αφαίρεση¹⁷ αντικειμένων που θεωρούνται πολιτιστικά αγαθά, η κλοπή¹⁸ και η μετέπειτα παράνομη πώλησή τους, στοιχειοθετούν το έγκλημα της αρχαιοκαπηλίας, γνωστό στον άνθρωπο ήδη από την εποχή του Χαλκού, το οποίο τιμωρείται με τις διατάξεις 63 και 64 ν. 3028/2002. Οι αρχαιοκαπηλικές δράσεις παραμένουν μέχρι και σήμερα πολυάριθμες, εξαιτίας τόσο του εθνικού πολιτιστικού πλούτου όσο και της μεγάλης οικονομικής ωφέλειας που επιφέρουν.

3. Επιθετικές κατά των πολιτιστικών αγαθών ενέργειες

Εύκολα γίνεται αντιληπτό πως απειλή και μάλιστα σοβαρή αποτελούν και οι πράξεις βανδαλισμού μνημείων παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις επιθέσεων σε σημαντικά για την πολιτιστική κληρονομιά μνημεία και αρχαιότητες μοναδικού κάλους, κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Συρία, με τους εξτρεμιστές να θεωρούν τα μνημεία δείγματα ειδωλολατρίας. Η αρχαία πόλη της Δαμασκού που αντιπροσώπευε το μεγαλείο της Ρωμαϊκής και Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υπέστη ανυπολόγιστες ζημιές από τους εξτρεμιστές. Επιπλέον, μνημείο μεγάλης σημασίας για την παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί και η πόλη Παλμύρα, που βρίσκεται βορειοανατολικά της Δαμασκού. Η αρχιτεκτονική της πόλης φημίζεται για εμβληματικά μνημεία ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονται η Αγορά, ο ναός του Βάαλ, το Θέατρο και το στρατόπεδο του Διοκλητιανού. Το Ισλαμικό κράτος κατέλαβε την Παλμύρα το 2015, οπότε και ανατίναξαν τα περισσότερα μνημεία της αρχαίας πόλης. Είναι σημαντικό να τονιστεί πως με σκοπό την

12. Βλ. ΜΠρΚλ 2/2021, ΕφΑΔ 2021, σ. 747 επ. με σχόλιο Μαργαρίτη.

13. Για τις παράνομες ανασκαφές βλ. Παπαπετρόπουλος, Προστασία της αρχαιολογικής και νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς², 2017, σ. 266 επ..

14. Για τις συστηματικές ανασκαφές βλ. Παπαπετρόπουλος, Προστασία της αρχαιολογικής και νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς², 2017, σ. 158 επ. Χριστοφιλόπουλος, Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, 2005, σ. 79-80.

15. Για τις ανασκαφές βλ. Σπυριδάκη, Ιδιόμορφα δικαιώματα στη νομοθεσία για τα αρχαία μνημεία, ΕφΑΔ, 2021. 929, 931.

16. <http://www.law-archaeology.gr/index.php/el/sixnes-erotiseis/sixnes-erwtiseis#erotisi-5-poiios-allos-e-xei-dikaioma-na-kanei-anaskafes-stin-ellada-pera-apo-to-vpourgeio-politismov>

17. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία: «Το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας στην Ελλάδα: Μια εις βάθος έρευνα μεταξύ των ετών 1999-2009» του Σωτηρίου Κωνσταντίνου-Ορφέα προσβάσιμη στην ιστοσελίδα <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/1327792/theFile> (τελευταία επίσκεψη 10.08.2021).

18. Για την κλοπή μνημείων βλ. Παπαπετρόπουλος, Προστασία της αρχαιολογικής και νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς², 2017, σ. 258 επ.

προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, πολλοί άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Παράδειγμα άξιο αναφοράς αποτελεί ο βασανισμός και ο αποκεφαλισμός του διευθυντή αρχαιοτήτων που αρνήθηκε να αποκαλύψει στους εξτρεμιστές το μέρος όπου κρατούσαν τα έργα τέχνης¹⁹.

Καταστροφές και λεηλασίες σε σημαντικά μνημεία της αρχαίας πολιτιστικής κληρονομιάς έγιναν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Στη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων, στην κατοχική Ελλάδα, σημειώθηκαν τόσο κλοπές όσο και λεηλασίες σε πολυάριθμους αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία από Γερμανούς, Ιταλούς και Βούλγαρους. Στις νεότερες προσβολές πολιτιστικών αγαθών πρέπει να υπαχθεί και ο εμπρησμός του Σπουδαστηρίου Ιστορίας Δικαίου της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ και του κινηματογράφου ΑΠΟΛΛΩΝ κατά τη διάρκεια των ταραχών του Δεκεμβρίου 2008, και οι καταστροφές σημαντικών κτιρίων πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ουκρανία μετά την εισβολή της Ρωσίας στις 24 Φεβρουαρίου 2022. Το Κρατικό Ακαδημαϊκό Θέατρο Όπερας και Μπαλέτου του Χάρκοβο έχουν χτυπηθεί σε αεροπορική επιδρομή. Επίσης από τις σφοδρές επιθέσεις έχουν πληγεί τόσο το Μουσείο Τοπικής Ιστορίας του Ιβάνκιβ όσο και το Θέατρο της Μαριούπολης²⁰. Εκτός από τις λεηλασίες και τις παράνομες καταστροφές, ζημιές υπέστησαν και πολλές βυζαντινές αρχαιότητες, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγονται το Μεγάλο Σπήλαιο και η Αγία Λαύρα.

II. Προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η προστασία του συνόλου της πολιτιστικής κληρονομιάς κινείται γύρω από τρεις άξονες: α) την προσπάθεια διατήρησης και ανάδειξης των αρχαιοτήτων και την εν γένει προβολή του ελληνικού πολιτισμού, β) τη διατήρηση άρρηκτων των δεσμών του ελληνικού λαού με την ιστορία του

και το παρελθόν του και γ) την κατανόηση πως η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μια υποχρέωση που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά²¹.

Με σκοπό την πρακτική εφαρμογή της συνταγματικής επιταγής του άρθρου 24 §§ 1 και 6 Συντάγματος υπάρχουν σήμερα ποικίλοι τρόποι ουσιαστικής προστασίας και ανάδειξης του εθνικού θησαυρού. Το άρθρο 3 ν. 3028/2021 αναφέρει τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να επιτευχθεί η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, με θεμελιώδη τον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή και την τεκμηρίωση στο Εθνικό Αρχείο Μνημείων όπως και τη μελέτη των στοιχείων της τελευταίας. Επιπλέον, σπουδαιότητας σημασίας είναι η διατήρηση και η αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και κάθε εν γένει άμεσης ή έμμεσης βλάβης που μπορούν να υποστούν τα αρχαία από τους πολυάριθμους κινδύνους που τα απειλούν καθημερινά, όπως αυτοί αναλύθηκαν ανωτέρω. Περαιτέρω, η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αποτροπής των παράνομων ανασκαφών, των κλοπών και των εξαγωγών αλλά και μέσω της συντήρησης και αποκατάστασης όσων αρχαιοτήτων έχουν υποστεί φθορές και βλάβες. Αξίζει να τονιστεί στο σημείο αυτό, πως η συντήρηση²² των αρχαίων και νεότερων μνημείων έχει ως σκοπό την επιβράδυνση της καταστροφής. Η διαδικασία περιέχει την εξέταση των αρχαιοτήτων, την λεπτομερή καταγραφή των προβλημάτων και τις εκάστοτε αναγκαίες επεμβάσεις. Η συντήρηση²³ διακρίνεται: α) στη συστηματική όπου επιχειρούνται ενέργειες καθαρισμού, συγκόλλησης ή ακόμη και στερέωσης υλικών, και β) σε προληπτική κατά την οποία εντοπίζονται και αντιμετωπίζονται οι κίνδυνοι του περιβάλλοντα χώρου, όπως είναι για παράδειγμα το κόψιμο των χόρτων ή η απαγόρευση στάθμευσης αυτοκινήτων. Σε κάθε περίπτωση λόγω της ευαισθησίας που χαρακτηρίζει τα περισσότερα από τα μνημεία της εθνικής κληρονομιάς, οι ενέρ-

19. <https://www.iefimerida.gr/news/293093/i-e-pelasi-ton-tzihantiston-sti-svria-ta-mnimeia-politistikis-klironomias-poy> (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα 03.08.2021).

20. <https://www.lifo.gr/now/world/polemos-stin-oykrania-bombardistike-i-opera-toy-harkobo-kai-i-pla-teia-eleytherias> (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα 13.04.2022).

21. Καρατσώλη, Πολιτιστική κληρονομιά και οικονομική ανάπτυξη, Νόμος και φύση, 2018, σ. 12-13.

22. Βλ. Χριστοφιλόπουλος, Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, 2005, σ. 82.

23. <http://followodvsseus.culture.gr/Portals/54/Material/Telika/Suntirisi/SuntirisiPDF/ProliptikiSuntirisiMnimeion.pdf>

γείες συντήρησης, είτε πρόκειται για συστηματική είτε πρόκειται για προληπτική, διενεργούνται από ειδικά εκπαιδευμένους και καταρτισμένους προς αυτό συντηρητές μνημείων. Τέλος, για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν αρκεί η αποκατάσταση των φθορών και η προστασία από τους πιθανούς κινδύνους, αλλά χρειάζεται η ενεργή συμμετοχή των πολιτών για τη διατήρηση ζωντανού του παρελθόντος. Οι περιφράξεις των αρχαιολογικών χώρων, οι σημάνσεις, οι φωτισμοί αλλά και οι κατασκευές νέων χώρων εξυπηρέτησης των επισκεπτών σε αυτούς, μπορούν να βοηθήσουν αποτελεσματικά την προσπάθεια ανάδειξης του συνόλου της πολιτιστικής κληρονομιάς τη χώρας²⁴. Ζωτικής σημασίας είναι η εκπαίδευση στο τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεδομένου του άρρηκτου δεσμού μεταξύ της ανάδειξης αυτής και της διατήρησης της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας. Από νεαρή ηλικία, όσοι ασχολούνται με το πολιτιστικό περιβάλλον, έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε άμεση επαφή με το θησαυρό της χώρας, αποκτώντας γνώσεις και διανοητικές δεξιότητες που τους βοηθούν να αποκτήσουν αίσθημα κοινωνικής ευθύνης για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Για το σκοπό αυτό, ωφέλιμη είναι η διευκόλυνση της πρόσβασης και επικοινωνίας του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά, η ένταξη της τελευταίας στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και η εν γένει ευαισθητοποίηση σε θέματα ανάδειξης και προστασίας της.

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εκφράζεται και μέσω της διαδικασίας χαρακτηρισμού²⁵ σημαντικών για την ιστορία κτιρίων, ως διατηρητέων. Σύμφωνα με το άρθρο 4 § 2 ΓΟΚ, ο Υπουργός Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημόσιων Έργων ή ο κατά περίπτωση αρμόδιος Υπουργός μπορεί να προβεί μετά από αιτιολογημένη έκθεση της αρμόδιας υπηρεσίας του Υπουργείου, στην έκδοση απόφασης, που δημοσιεύεται στη Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, με την οποία συγκεκριμένο κτίσμα κηρύσσεται διατηρητέο. Η αρμό-

δια υπηρεσία μετά από εξέταση των κτιρίων, προχωρεί σε σύνταξη αιτιολογικής έκθεσης, η αναγκαιότητα της οποίας διαφαίνεται και στην απόφαση υπ' αριθ. 1144/2020 του Συμβουλίου της Επικρατείας. Η αιτιολογική έκθεση πρέπει να περιλαμβάνει την περιγραφή, κατά τρόπο ειδικό και εμπεριστατωμένο, των συγκεκριμένων κριτηρίων που οδήγησαν στο χαρακτηρισμό του κτιρίου ως διατηρητέου. Η σχετική απόφαση, κοινοποιείται κατά δύο τρόπους. Η συνηθέστερη στην πράξη τακτική, είναι η αποστολή της έκθεσης στην αρμόδια πολεοδομική υπηρεσία όπως και στον οικείο δήμο ή κοινότητα, με την υποχρέωση των τελευταίων να το αναρτήσουν στο αντίστοιχο δημοτικό ή κοινοτικό κατάστημα εντός 5 ημερών. Για την ανάρτηση αυτή δημοσιεύεται από το δήμο ή την κοινότητα σχετική πρόσκληση προς τους ενδιαφερόμενους σε μία τοπική εφημερίδα αν εκδίδεται ή σε μία εφημερίδα της πρωτεύουσας του νομού. Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να διατυπώσουν τις όποιες αντιρρήσεις έχουν προς την αρμόδια υπηρεσία του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργείου μέσα σε καθορισμένη προθεσμία 20 ημερών από την ημερομηνία δημοσίευσης της πρόσκλησης. Αν ο δήμος ή η κοινότητα δεν τηρήσει όσα προαναφέρθηκαν, η διαδικασία χαρακτηρισμού του κτιρίου ως διατηρητέου συνεχίζεται νόμιμα μετά και την πάροδο ενός μήνα από την αποστολή της έκθεσης στο δήμο ή την κοινότητα. Ο δεύτερος τρόπος, είναι η αποστολή της έκθεσης κατευθείαν στους ιδιοκτήτες των κτιρίων που πρόκειται να χαρακτηριστούν ως διατηρητέα, πρακτική που δεν ακολουθείται σχεδόν ποτέ²⁶. Σε αυτήν την περίπτωση πάντως, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να προτείνει τις αντιρρήσεις του για τη διαδικασία χαρακτηρισμού μέσα σε ένα μήνα από την κοινοποίηση της έκθεσης. Ο χαρακτηρισμός του κτιρίου ως διατηρητέου, αποτελεί ατομική διοικητική πράξη, η οποία προσβάλλεται με αίτηση ακυρώσεως.

Η διαδικασία που αναλύθηκε ανωτέρω, βασισμένη στο άρθρο 24 Συντάγματος που κατοχυρώνει την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλο-

24. Αθανασούλη-Ρογκάκου, Πολιτικές προστασίας πολιτιστικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα. Μέσα και Εργαλεία, ΠερΔικ 2000. 402.

25. Για τη διαδικασία χαρακτηρισμού βλ. Χριστοφίλοπουλος, Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, 2005, σ. 47-48.

26. <https://curia.gr/diatiritea-ktiria-i-diadikasia-kiriksiis-ston-nomo-kai-tin-praksi-oi-ipoxreoseis-kai-ta-dikaio-mata-ton-idioktiton-ta-ofeli-kai-ta-meionektimata-gia-tous-idioktites/> (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα στις 20.07.2021).

ντος, θέτει περιορισμό στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 Συντάγματος). Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας και χωρίς να θίγεται ο σκληρός πυρήνας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, ο ιδιοκτήτης υποχρεούται από το νόμο να απέχει από κάθε ενέργεια που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη βλάβη του κτιρίου και συνακόλουθα την απώλεια της πολιτιστικής του αξίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα διατηρητέων κτιρίων στη χώρα μας είναι αυτό της οικίας Μαρίας Κάλλας δηλαδή της πολυκατοικίας Παπαλεονάρδου και της βίλας Σκαραμαγκά δηλαδή της έπαυλης Ερρίκου Κλωναρίδη. Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για ένα κτίριο που οικοδομήθηκε το 1925 με σχέδια του Κωνσταντίνου Κιτσίκη με πολλές επιρροές από το ρεύμα Αρτ Νουβό και το οποίο κρίθηκε διατηρητέο. Από την άλλη μεριά, η έπαυλη Ερρίκου Κλωναρίδη (1900-1902) προσέλαβε το όνομά της από το ομώνυμο εργοστάσιο Ζυθοποιίας που υπήρχε στην περιοχή πριν περάσει στην ιδιοκτησία του Καρόλου Φιξ. Το κτίριο, σχέδιο του γνωστού Ερνέστου Τσίλλερ κρίθηκε ιστορικό διατηρητέο ως δείγμα εκλεκτισμού των αρχών του 20^{ου} αιώνα²⁷.

Γ. Η νομική προστασία του πολιτισμικού περιβάλλοντος

Ι. Νομοθετικό πλαίσιο

1. Διεθνείς Συμβάσεις Προστασίας

Η μεγάλη σημασία της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατέστησε αναγκαία την κατοχύρωση της νομικής προστασίας του και σε διεθνές αλλά και εθνικό επίπεδο. Η προσπάθεια νομικής προστασίας των αρχαιοτήτων αποδεικνύεται από την υπογραφή πληθώρας συνθηκών για το σκοπό αυτό. Επί παραδειγματι, στις 14.5.1954 υπεγράφη στη Χάγη της Ολλανδίας η «Σύμβαση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης». Η συγκεκριμένη σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 1114/1981. Στις 6.5.1969 υπεγράφη στο Λονδίνο η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία της αρ-

χαιολογικής κληρονομιάς»²⁸, η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 1127/1981. Επιπλέον, στις 14.11.1970 υπεγράφη στο Παρίσι η «Διεθνής Σύμβαση σχετικά με τα μέσα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών»²⁹, η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 1103/1980. Ακόμα, στις 23.11.1972 υπεγράφη στο Παρίσι η «Διεθνής Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς», της οποίας η κύρωση από την Ελλάδα έγινε με το νόμο 1126/1981³⁰. Ακολούθως, στις 3.10.1985 υπεγράφη στη Γρανάδα, στην Ισπανία η «Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης», η οποία κυρώθηκε από τη χώρα μας με το νόμο 2039/1992. Μια ακόμη σύμβαση η οποία υπεγράφη είναι η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς» στη Βαλέντα, τη Μάλτα, στις 16.1.1992, η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 3378/2005. Περαιτέρω, στις 24.6.1995 υπεγράφη στη Ρώμη η «Σύμβαση Unidroit»³¹ για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά», που κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 3348/2005. Ακόμη, υπεγράφη στις 26.3.1999 στη Χάγη το «Πρωτόκολλο II στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης», του οποίου η κύρωση έγινε από τη χώρα μας με το νόμο 3317/1995. Στις 3.11.2003 υπεγράφη στο Παρίσι η «Σύμβαση για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», που κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 3521/2006. Τέλος, στις 21.10.2005 υπεγράφη στο Παρίσι η «Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων», η

28. Για το περιεχόμενο της σύμβασης βλ. Χριστοφιλόπουλος, Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, 2005, σ. 27-29.

29 Για το περιεχόμενο της σύμβασης βλ. Βασιλακάκη, Η Διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Προστασία Πολιτισμικών Αγαθών, 2006, σ. 37-38.

30. Για το περιεχόμενο της σύμβασης βλ. Χριστοφιλόπουλος, Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, 2005, σ. 25-27.

31. Βλ. Βασιλακάκης, Η διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Προστασία Πολιτισμικών Αγαθών, 2006, σ. 38 επ.

27. <https://www.flowmagazine.gr/diatititea-ktiria-tis-athinas-kai-i-istoria-tous/>, (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα 20.07.2021).

οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 3520/2006.

Σε συνταγματικό επίπεδο, η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος καθιερώθηκε για πρώτη φορά με το συνταγματικό κείμενο του 1975. Πριν από το Σύνταγμα του 1975 δεν υπήρχε ειδική συνταγματική πρόβλεψη για τις αρχαιότητες, ενώ οι διατάξεις της αρχαιολογικής νομοθεσίας χαρακτηρίζονταν από τη νομολογία και την επιστήμη ως ειδικότερες και ως διατάξεις αυστηρού δικαίου δημοσίας τάξεως, οι οποίες κατίσχυαν των άλλων κοινών διατάξεων νόμων. Με την αναθεώρηση μάλιστα του 2001, η προστασία του περιβάλλοντος ορίζεται όχι μόνο ως κρατική υποχρέωση αλλά και ως δικαίωμα κάθε ατόμου και αποκτά εξ ολοκλήρου την υπόσταση ενός συνταγματικού δικαιώματος. Στην αναθεώρηση του 2001 πραγματοποιήθηκαν τρεις αναθεωρητικές επεμβάσεις: στην παράγραφο 1 (*«προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος»*), στην § 2 εδ. β' και στην ερμηνευτική δήλωση του ίδιου άρθρου (άρθρο 24 Συντάγματος). Η συνταγματική προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος θεμελιώνεται στο άρθρο 24 § 1 σύμφωνα με το οποίο η προστασία καταλαμβάνει *«τα μνημεία, τις παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία»*. Γίνεται δεκτό ότι η απαρίθμηση είναι ενδεικτική και ενόψει της γενικής διάταξης της § 1, η υποχρέωση κρατικής προστασίας αφορά κάθε πολιτιστικό αγαθό. Το Σύνταγμα, βέβαια, θεμελιώνει την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος και θέτει τα άκρα όρια διασφάλισής του ενώ για την επιπλέον εξειδικευμένη προστασία του, με την παράγραφο 6 του άρθρου 24 Συντάγματος εξουσιοδοτείται ο κοινός νομοθέτης. Ρητά δηλαδή στη εν λόγω συνταγματική διάταξη ορίζεται ότι : *«Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.»*

Σύμφωνα με την απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας 2801/1991, με τις διατάξεις των §§ 1 και 6 του άρθρου 24 του Συντάγματος, ο συντακτικός νομοθέτης, αναγνωρίζοντας τη σημασία της διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας, καθιέρωσε για πρώτη φορά υποχρέωση αυξημένης προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος, η οποία έχει ως περιεχόμενο αφενός τη διατήρηση στο διηνεκές των μνημείων και λοιπών στοιχείων κάθε είδους που

προέρχονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και συνθέτουν την ιστορική, καλλιτεχνική, τεχνολογική και γενικώς, την πολιτιστική κληρονομιά, και αφετέρου τη δυνατότητα επιβολής γενικών περιορισμών ή ειδικών μέτρων για την αποφυγή οποιασδήποτε βλάβης, αλλοίωσης ή υποβάθμισης του χώρου που περιβάλλει τα μνημεία.

2. Ο Νόμος 3028 της 28^{ης}.6.2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς

Μετά το νόμο 5351/1932 «περί αρχαιοτήτων», ο νόμος 3028/2002 «για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς» αποτελεί το πρώτο συστηματικό και ολοκληρωμένο νομοθέτημα που αφιερώνεται στην προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Σημαντική θέση κατέχει και ο νόμος 1469/1950 «περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830». Ο νόμος 3028/2002 διέπεται από ορισμένες θεμελιώδεις αρχές. Καταρχάς κατέστη δυνατή η συστηματοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η κληρονομιά αυτή (η οποία περιλαμβάνει πολιτιστικά στοιχεία από τους αρχαιότερους χρόνους μέχρι σήμερα) τέθηκε υπό την προστασία του συγκεκριμένου νόμου. Περαιτέρω, στο πεδίο προστασίας του, έχουν ενταχθεί και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά. Επιπλέον, το νόμο αυτό χαρακτηρίζει η αρχή της ισότιμης αντιμετώπισης των αρχαίων και νεότερων κινητών και ακίνητων μνημείων, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι εξομοιώνονται και είναι ομοιόμορφη η προστασία τους. Ακόμη, στο συγκεκριμένο νόμο τονίζεται η κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επισημαίνεται, δηλαδή, ότι η προστασία και η αναβάθμιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος έχει ως αποτέλεσμα και την αναβάθμιση της προστασίας της ζωής του ανθρώπου. Στο νόμο αυτό διαλαμβάνονται πολύ αυστηρές διατάξεις για τις δραστηριότητες του συλλέκτη, του αρχαιοπώλη και του εμπόρου νεότερων μνημείων, ενώ παράλληλα καθορίζονται ειδικές ποινικές διατάξεις για εγκλήματα σχετικά με τη φθορά και την υποβάθμιση των μνημείων³².

32. Βλ. Παπαγεωργίου, Ποινική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Προστασία Πολιτισμικών Αγαθών, 2006, σ. 47 επ.

Μία ακόμη αρχή που προκύπτει από το νόμο αυτό είναι η αρχή του εμπλουτισμού της προσφερόμενης προστασίας. Η προστασία που παρέχεται με το συγκεκριμένο νόμο είναι ιδιαίτερα διευρυμένη και εκτείνεται από την αποκάλυψη μέχρι τη συντήρηση των μνημείων και από την ευαισθητοποίηση του κοινού απέναντι στα μνημεία μέχρι τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε αυτά. Επιπλέον, αναδεικνύεται η αρχή της συμπληρωματικότητας των καθηκόντων της πολιτείας και των πολιτών. Για να είναι αποτελεσματική η προστασία θα πρέπει τόσο το κράτος όσο και οι πολίτες να επωμίζονται τη συγκεκριμένη ευθύνη, στο βαθμό που ο καθένας έχει τη δυνατότητα. Ένα επιπρόσθετο στοιχείο το οποίο καθιερώνει ο νόμος είναι η αναγνώριση κυριότητας³³ και νομής των μνημείων³⁴ όχι μόνο στο Δημόσιο αλλά και σε άλλα νομικά ή φυσικά πρόσωπα, με κριτήριο τη χρονολόγησή τους και το αν είναι κινητά ή ακίνητα³⁵. Ειδικότερα, τα ακίνητα αρχαία που χρονολογούνται ως και το 1453 ανήκουν κατά κυριότητα στο Δημόσιο. Τουναντίον, τα μεταβυζαντινά και νεότερα ακίνητα μνημεία είναι δυνατόν να εγκαθιδρυθεί κυριότητα ή άλλα εμπράγματα δικαιώματα ιδιωτών υπό αυστηρούς περιορισμούς³⁶.

Τα κινητά³⁷, εφόσον είναι αρχαία μνημεία και χρονολογούνται ως το 1453 ανήκουν στο Δημόσιο κατά κυριότητα, είναι πράγματα εκτός συναλλαγής και είναι ανεπίδεκτα χρησιμοποίησης. Αξίζει να τονιστεί στο σημείο αυτό πως κατά την έναρξη ισχύος του νόμου για την προστασία των αρχαιο-

τήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι κάτοχοι αρχαίων κινητών μνημείων είχαν υποχρέωση να δηλώσουν το μνημείο στην αρμόδια Υπηρεσία εντός ενός έτους από τη δημοσίευσή του. Ταυτόχρονα, υπήρχε η δυνατότητα αίτησης χορήγησης άδειας κατοχής του μνημείου, εφόσον αυτό χρονολογείται έως και το 1453³⁸ και εφόσον συντρέχουν όλες οι απαραίτητες προϋποθέσεις, Φορέας της άδειας κατοχής, μπορεί να είναι είτε το πρόσωπο που βρήκε το μνημείο είτε το πρόσωπο που το εισήγαγε όπως φυσικά και ο κάτοχος του μνημείου κατά την έναρξη ισχύος του ν. 3028/2002³⁹. Η παραχώρηση της συγκεκριμένης άδειας, γίνεται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, μετά και από σχετική γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου (ΚΑΣ), αποτελώντας ατομική, προσωποπαγή διοικητική πράξη⁴⁰.

Με τα αρχαία κινητά μνημεία εξομοιώνονται όλα τα μεταβυζαντινά κινητά που είναι προϊόντα ανασκαφής ή έχουν αποσπασθεί από ακίνητα μνημεία ή είναι εικόνες ή λειτουργικά σκεύη και θεωρούνται εκ του νόμου προστατευτέα μνημεία. Συγχρόνως, στο νόμο κατηγοριοποιούνται με πολύ μεγάλη σαφήνεια κρίσιμες έννοιες που προκαλούν σύγχυση στις υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού και στους πολίτες, όπως είναι η έννοια του ακινήτου μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου και η έννοια του αρχαιολογικού χώρου. Ακόμη, ο νόμος κατοχυρώνει την αρχή της διακίνησης των μνημείων με τρόπο κατά τον οποίο διασφαλίζεται η οικονομική ελευθερία των πολιτών, αλλά και η προστασία των μνημείων⁴¹. Εκτός αυτού, διαπιστώνεται η προσπάθεια για ευαισθητοποίηση, εκπαίδευση αλλά και ψυχαγωγία των πολιτών μέσα από την επαφή τους με την πολιτιστική κληρονομιά, ενώ παράλληλα καλλιεργείται και η αρχή της προώθησης της επιστημονικής έρευνας των πολιτιστικών αγαθών. Τέλος, κατοχυ-

33. Βλ. Σπυριδάκη, Ιδιόμορφα δικαιώματα στη νομοθεσία για τα αρχαία μνημεία, ΕφΑΔ 2021. 929, 930 επ.

34. Για τα είδη κατοχής των μνημείων, βλ. Καρύμπαλη-Τσιπτσίου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009, σ. 107' της ίδιας, Η κατοχή αρχαίων κινητών μνημείων και η προστασία της, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Προστασία Πολιτισμικών Αγαθών, 2006, σ. 15-17.

35. Για τη διάκριση βλ. Σπυριδάκη, Ιδιόμορφα δικαιώματα στη νομοθεσία για τα αρχαία μνημεία, ΕφΑΔ 2021. 929, 930.

36. Για την κυριότητα σε ακίνητα μνημεία βλ. Παπαπετρόπουλος, Προστασία της αρχαιολογικής και νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς², 2017, σ. 36 επ.

37. Για την κυριότητα σε κινητά μνημεία βλ. Παπαπετρόπουλος, Προστασία της αρχαιολογικής και νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς², 2017, σ. 97 επ.' Χριστοφιλόπουλος, Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, 2005, σ. 66 επ.

38. Καρύμπαλη-Τσιπτσίου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009, σ. 96, σ. 110-113.

39. Για τους φορείς της άδειας κατοχής μνημείου, βλ. και Καρύμπαλη-Τσιπτσίου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009, σ. 101 επ.

40. Καρύμπαλη-Τσιπτσίου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009, σ. 112. Για τον τρόπο και τους λόγους ανάκλησης της άδειας κατοχής, βλ. αυτόθι, σ. 128 επ.

41. Για τις διακρίσεις των μνημείων, βλ. και Καρύμπαλη-Τσιπτσίου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009, σ. 33 επ.

ρώνονται οι όροι για την πρόσκαιρη εξαγωγή και ανταλλαγή των μνημείων με το εξωτερικό, έτσι ώστε να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού.

Το πολιτιστικό περιβάλλον αποτελεί, όπως φαίνεται και από την πληθώρα των αποφάσεων των ελληνικών πολιτικών δικαστηρίων, ιδιαίτερη προστατευόμενη έκφανση της προσωπικότητας του ατόμου, στενά συνδεδεμένη με τον όρο των κοινόχρηστων πραγμάτων της ΑΚ 966⁴². Συγκρατάται μάλιστα στην έννοια του ζωτικού χώρου, του χώρου δηλαδή όπου ο άνθρωπος όχι μόνο ζει αλλά και αναπτύσσει τις ποικίλες δραστηριότητες του. Κάθε παρακώλυση της χρήσης κοινόχρηστων πραγμάτων και επομένως και των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, συνεπάγεται προσβολή της προσωπικότητας του ατόμου⁴³. Επομένως κάθε πολίτης έχει έννομο συμφέρον να ζητήσει την άρση της προσβολής, την μη επανάληψή της στο μέλλον ή ακόμη και αποζημίωση όταν υπάρχει προσβολή του πολιτιστικού περιβάλλοντος, ανεξαρτήτως αν υφίσταται ή όχι ορισμένη τοπική σχέση⁴⁴. De lege ferenda και εξαιτίας της ιδιαίτερης σημασίας που έχει το πολιτιστικό περιβάλλον για τη χώρα, σκόπιμη θα ήταν η αναγνώριση του, ως αγαθού με αυτοτέλεια⁴⁵ αλλά και στενά συνδεδεμένου με το δικαίωμα της προσωπικότητας χωρίς να αποτελεί, όπως σήμερα, έκφανση της τελευταίας. Ο γενικός χαρακτήρας⁴⁶ της διάταξης ΑΚ 57 αποτελεί άλλωστε επιχείρημα για την ανάγκη αναγνώρισης από την εθνική έννομη τάξη, των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ξεχωριστό αγαθό, άξιο νομοθετικής προστασίας. Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να τονιστεί στο σημείο αυτό πως η εφαρμογή της ΑΚ 57 σε πε-

ριπτώσεις προσβολής κοινόχρηστων πραγμάτων, δεν μπορεί να φτάνει στο σημείο κατάλυσης των αρμόδιων για την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος κρατικών υπηρεσιών⁴⁷.

II. Συλλογικά όργανα

1. Το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο

Η αξία του πολιτιστικού περιβάλλοντος τονίζεται ακόμη περισσότερο μέσω της θέσπισης ειδικών οργάνων για την προστασία του. Ο νόμος 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» στα άρθρα 49 έως 51, προβλέπει τη σύσταση ειδικών συλλογικών οργάνων⁴⁸, που έχουν ως σκοπό τη διατήρηση και την ανάδειξη της μακραίωνης εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, το άρθρο 50 προβλέπει τη σύσταση του πιο γνωστού ίσως γνωμοδοτικού οργάνου, του θεσμικά ανεξάρτητου Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου⁴⁹, το οποίο απαρτίζεται από δεκαεπτά μέλη, με αρμοδιότητα σε θέματα που αφορούν την προστασία των αρχαίων μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών ή μυθικών γεγονότων που χρονολογούνται έως το 1830. Οι βασικές αρμοδιότητες του ΚΑΣ είναι κυρίως οι εισηγήσεις για τα ετήσια προγράμματα απαλλοτριώσεων, ανασκαφών και έργων συντήρησης, οι γνωμοδοτήσεις σχετικά με την προστασία μνημείων, ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων ανεξαρτήτως του τόπου προέλευσής τους, την προστασία μνημείων που είναι εγγεγραμμένα στον Κατάλογο της Παγκόσμιας κληρονομιάς όπως και για τον καθορισμό και την οριοθέτηση των αρχαιολογικών χώρων και ζωνών. Επιπλέον, το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο είναι αρμόδιο για τη χορήγηση άδειας κατεδάφισης, την εξαγωγή μνημείων, το δανεισμό, την προσωρινή εξαγωγή, την ανταλλαγή και τη μεταβίβαση αρχαίων αντικειμένων συλλογών μουσείων.

42. Για τα κοινόχρηστα πράγματα βλ. Λασκαρίδης, σε ΣΕΑΚ II, άρθρο 966, σ. 42-45.

43. Βλ. Καρακώστας, Το δικαίο της προσωπικότητας, 2012, σ. 337.

44. Δεβετζής, Ιδιωτικό δίκαιο και προστασία πολιτιστικού περιβάλλοντος, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Ζητήματα Προστασίας του Περιβάλλοντος, 2011, σ. 109-115.

45. Η άποψη αυτή έχει υποστηριχθεί από το Δεβετζή, Ιδιωτικό δίκαιο και προστασία πολιτιστικού περιβάλλοντος, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Ζητήματα Προστασίας του Περιβάλλοντος, 2011, σ. 109-115.

46. Ο γενικός χαρακτήρας της διάταξης ΑΚ 57 έχει υποστηριχθεί και σε Φουντεδάκη, Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, 2012, σ. 235.

47. Φουντεδάκη, Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, 2012, σ. 236.

48. Για τα συλλογικά όργανα βλ. Παπαπετρόπουλος, Προστασία της αρχαιολογικής και νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς², 2017, σ. 233 επ.

49. Για το ΚΑΣ βλ. άρθρο 50 ν. 3028/2002.

2. Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων και Συμβούλιο Μουσείων

Εκτός από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, για την προστασία στο άρθρο 49 του ν. 3028/2002, προβλέπονται και τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων⁵⁰, που είναι επιστημονικά γνωμοδοτικά όργανα του αρμόδιου Υπουργείου. Αυτά συγκροτούνται στην έδρα κάθε διοικητικής περιφέρειας και στις νησιωτικές περιοχές, με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού. Απαρτίζονται από έντεκα άτομα και είναι αρμόδια να γνωμοδοτούν σε κάθε είδους ζήτημα που αφορά σε μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικούς τόπους, εκτός αν αρμόδιο προς αυτό είναι το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο.

Τέλος, στο άρθρο 51 του σχετικού νόμου, προβλέπεται το Συμβούλιο των Μουσείων. Συγκροτείται όπως και τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων, μετά από απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού. Το Συμβούλιο των Μουσείων, εισηγείται στον αρμόδιο Υπουργό για τις αρχές που διέπουν τη μουσειακή πολιτική του κράτους, για τα μέτρα υποστήριξης και εξειδίκευσης αυτής αλλά και για τη συνεργασία μεταξύ των μουσείων και το συντονισμό των δραστηριοτήτων τους. Επιπλέον, το Συμβούλιο των Μουσείων γνωμοδοτεί για θέματα που σχετίζονται με το άρθρο 45, για θέματα εφαρμογής της αμοιβαιότητας σε περίπτωση δανεισμού, για τη διοργάνωση εκθέσεων σε μουσεία αλλά και για τη συγκρότηση κρατικών μουσείων ως ειδικών περιφερειακών υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού. Τέλος, όπως γίνεται κατανοητό, το εν λόγω συλλογικό όργανο, έχει αρμοδιότητα να γνωμοδοτεί σχετικά με κάθε θέμα που αφορά τα κάθε είδους μουσεία.

Εκτός από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, για την προστασία στο άρθρο 49 του ν. 3028/2002, προβλέπονται και τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων⁵¹, που είναι επιστημονικά γνωμοδοτικά όργανα του αρμόδιου Υπουργείου. Αυτά συγκροτούνται στην έδρα κάθε διοικητικής περιφέρειας και στις νησιωτικές περιοχές, με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού. Απαρτίζονται από έντεκα

άτομα και είναι αρμόδια να γνωμοδοτούν σε κάθε είδους ζήτημα που αφορά σε μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικούς τόπους, εκτός αν αρμόδιο προς αυτό είναι το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο.

Τέλος, στο άρθρο 51 του σχετικού νόμου, προβλέπεται το Συμβούλιο των Μουσείων. Συγκροτείται όπως και τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων, μετά από απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού. Το Συμβούλιο των Μουσείων, εισηγείται στον αρμόδιο Υπουργό για τις αρχές που διέπουν τη μουσειακή πολιτική του κράτους, για τα μέτρα υποστήριξης και εξειδίκευσης αυτής αλλά και για τη συνεργασία μεταξύ των μουσείων και το συντονισμό των δραστηριοτήτων τους. Επιπλέον, το Συμβούλιο των Μουσείων γνωμοδοτεί για θέματα που σχετίζονται με το άρθρο 45, για θέματα εφαρμογής της αμοιβαιότητας σε περίπτωση δανεισμού, για τη διοργάνωση εκθέσεων σε μουσεία αλλά και για τη συγκρότηση κρατικών μουσείων ως ειδικών περιφερειακών υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού. Τέλος, όπως γίνεται κατανοητό, το εν λόγω συλλογικό όργανο, έχει αρμοδιότητα να γνωμοδοτεί σχετικά με κάθε θέμα που αφορά τα κάθε είδους μουσεία.

III. Δικαστικές αποφάσεις

Μέγιστη είναι η συμβολή της νομολογίας στη διατήρηση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό γίνεται φανερό από το πλήθος αποφάσεων που έχουν ληφθεί για συναφή με την ιστορική μας κληρονομιά θέματα⁵². Για ευχερέστερη ανάλυση της υπάρχουσας νομολογίας, γίνεται διαχωρισμός σε υποθέσεις που σχετίζονται: α) με προϊστορικά και αρχαιοελληνικά μνημεία, όπως οι κούροι της Νάξου, β) με βυζαντινορωμαϊκά μνημεία, ενδεικτικά αναφερόμενατο κάστρο του Απαλίου ή η Παναγία Δροσιανή και άλλες βυζαντινές εκκλησίες, γ) με νεότερα μνημεία, με παραδοσιακούς νησιωτικούς οικισμούς, όπως βενετσιάνικα κάστρα της Νάξου και δ) με λιμάνια ή αιγιαλούς⁵³.

50. Για τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων βλ. και άρθρο 49 του ν. 3028/2002.

51. Για τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων βλ. και άρθρο 49 του ν. 3028/2002.

52. ΣτΕ 2185/1994, ΝοΒ 1995. 922.

53. Βλ. αναλυτικά για λιμάνια και αιγιαλούς παρακάτω σ. 530 επ.

1. Προϊστορικά και Αρχαιοελληνικά μνημεία

Η αρχή της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει μακρά προϊστορία στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας που ερειδόμενη στη σχετική νομοθεσία (ν. 5132/1932), τασσόταν υπέρ της προστασίας αρχαίων μνημείων. Στη νεότερη νομολογία του, το δικαστήριο διευρύνει την προστασία αυτή. Η προστασία περιλαμβάνει αφενός την διατήρηση εις το διηνεκές των εν λόγω πολιτιστικών στοιχείων και αφετέρου τη δυνατότητα επιβολής γενικών περιορισμών ή ιδιαίτερων μέτρων για την αποφυγή οποιασδήποτε βλάβης, αλλοίωσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος χώρου. Οι περιορισμοί αυτοί έχουν καταρχήν ευρύτερο περιεχόμενο από τους γενικούς περιορισμούς της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 του Συντάγματος, δημιουργούν όμως υποχρέωση αποζημίωσης του θιγόμενου ιδιοκτήτη. Στην υπόθεση των Δελφών, το Συμβούλιο της Επικρατείας⁵⁴ έκρινε επιτρεπτή τη θέσπιση εκτεταμένων ζωνών προστασίας, απολύτου απαγορεύσεως ή ελεγχόμενης δομήσεως. Η ρύθμιση αυτή αποβλέπouσα στην προστασία και διαφύλαξη αρχαιολογικού χώρου υψίστης σημασίας δεν αντίκειται στο άρθρο 17 του Συντάγματος (δικαίωμα στην ιδιοκτησία)⁵⁵, εφόσον πάντως διατηρείται το δικαίωμα των τυχόν θιγόμενων ιδιοκτητών προς αποζημίωση.

Ας μεταφερθούμε, όμως, σε ένα νησί που βρέχεται από τα νερά του Σαρωνικού κόλπου, την Αίγινα. Στην υπόθεση του Ελλανίου όρους Αιγίνης, στο οποίο εχωροθετήθη τόπος υγειονομικής ταφής των αποβλήτων των οικισμών του νησιού, το Συμβούλιο της Επικρατείας⁵⁶ ακύρωσε την εν λόγω ατυχή επιλογή ταφής στο σημείο αυτό εξαι-

τίας της οπτικής ρύπανσης του αρχαίου μνημείου του ιερού του Διός. Το Ελλάνιο όρος αποτελεί πολύ σημαντικό αρχαιολογικό χώρο, καθώς επίσης και ένα τοπίο εξαιρετικής ομορφιάς. Με την υγειονομική ταφή των αποβλήτων θα υποβαθμιζόταν η προβολή του και η ανάδειξή του. Έτσι, με την ακύρωση της απόφασης αυτής φάνηκε ότι η προστασία αρχαίου μνημείου εκτείνεται και στον περιβάλλοντα χώρο του και μάλιστα σε τόση έκταση όση χρειάζεται για να αναδειχθεί κατάλληλα.

Ένα ενδιαφέρον για εμάς τους νομικούς μνημείο είναι ο ναός της Θέμιδος και της Νέμεσης στον αρχαιολογικό χώρο της Ραμνούντος, στο σημερινό Δήμο Μαραθώνα. Εκεί βρίσκονται αγάλματα των δυο αυτών θεών και σημαντικά αρχαία λείψανα (τοιχοί, οικίες, τάφοι) μέσα στον εξαιρετικά διατηρημένο αρχαίο πύργο. Η όλη περιοχή έχει χαρακτηριστεί ως τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Κρίθηκε από το Συμβούλιο της Επικρατείας⁵⁷ εν τέλει ότι - παρά την προσπάθεια ορισμένων για λειτουργία λατομείων - δεν είναι επιτρεπτή η λειτουργία αυτή πλησίον του συγκεκριμένου αρχαιολογικού χώρου, αφενός διότι απ' αυτήν προκύπτει ευθέως πρόδηλος κίνδυνος για τα αρχαία και αφετέρου διότι η αλλοίωση του περιβάλλοντος χώρου είναι ασυμβίβαστη προς τις απαιτήσεις της αισθητικής αναδείξεως των αρχαίων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τη μάλλον κρατούσα άποψη στη νομολογία των πολιτικών (αστικών) δικαστηρίων, οι αρχαιότητες αποτελούν κοινόχρηστα πράγματα και συνεπώς η προσβολή τους ισοδυναμεί με προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας, υπό την ειδικότερη εκδήλωση του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών⁵⁸. Τη θέση αυτή υιοθέτησε η απόφαση 10691/1997 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών. Όπως προαναφέρθηκε, το Ελληνικό Δημόσιο είχε προβεί στην απαλλοτρίωση μιας έκτασης, για να κατασκευάσει το νέο, διεθνές αεροδρόμιο. Ασκήθηκαν, όμως, ασφαλιστικά μέτρα προς τη διάσωση λειψάνων προϊστορικού οικισμού και ακρόπολης στο λόφο «Ζαγάνι» που ανάγονταν στις αρχές της τρίτης χιλιετίας π.Χ., τα οποία απορρίφθηκαν.

54. ΣτΕ 2185/1994, ΝοΒ 1995. 922.

55. Βλ. Καράκωστα, Περιβάλλον και δίκαιο, 2006, σ. 271, αναφορικά με τον περιορισμό της ιδιοκτησίας που προβλέπεται στο άρθρο 17 § 1 του Συντάγματος χάριν γενικού συμφέροντος (όπως αυτό της προστασίας του περιβάλλοντος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 24 του Συντάγματος) και ο οποίος μάλιστα (περιορισμός) χαρακτηρίζεται ως «κοινωνικός». Βλ. επίσης σχετικά Τασόπουλο, Η προστασία του περιβάλλοντος. Το πρόβλημα του περιορισμού της ιδιοκτησίας και η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, Νόμος και Φύση 1998, σ. 41.

56. ΣτΕ 4735/1995 ΤΝΠ ΔΣΑ.

57. ΣτΕ 6485/1995, ΤΝΠ ΔΣΑ.

58. Έτσι και στη θεωρία. βλ. χαρακτηριστικά Καράκωστα, Περιβάλλον και δίκαιο, 2006, σ. 351-370.

Υφίστανται βεβαίως και περιπτώσεις, κατά τις οποίες τα δικαιώματα προστασίας δύο ή περισσότερων πολιτιστικών αγαθών (π.χ. μνημείων) συγκρούονται μεταξύ τους. Στις περιπτώσεις αυτές, το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί υπέρ της πρόταξης του ενός έναντι του άλλου, ανάλογα με το ποιο θα κριθεί σπουδαιότερο για τη διαφύλαξη του πολιτιστικού περιβάλλοντος και άρα άξιο μεγαλύτερης προστασίας. Έτσι, για παράδειγμα, η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας 49/2018⁵⁹ έκρινε νόμιμη την άρση χαρακτηρισμού ως διατηρητέων κτιρίων στην περιοχή Πλάκα στην Αθήνα, με το σκεπτικό ότι από τις διατάξεις του Συντάγματος, καθώς και από την ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων του ν. 3028/2002 (περί προστασίας αρχαιοτήτων), προκύπτει ότι εφόσον κάποιον κτίριο ενταχθεί με το π.δ. της 24.10.1980 (το οποίο εκδόθηκε με βάση τις διατάξεις του άρθρου 79 § 6 του ν.δ. 8/1973), στη συνταγματικά κατοχυρωμένη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η προστασία αυτή δε μπορεί να αρθεί παρά μόνο κατ' εξαίρεση για πλάνη περί τα πράγματα, καθώς και για την προστασία υπέρτερου δημόσιου αγαθού. Το «υπέρτερο αυτό δημόσιο συμφέρον»^{59α} θα πρέπει να εξειδικεύεται και να αποδεικνύεται ότι η δημόσια ωφέλεια που προσφέρει είναι υπέρτερη της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος^{59β}. Η επάρκεια της σχετικής αιτιολογίας ελέγχεται από το Δικαστήριο. Εν προκειμένω, υπέρτερη της προστασίας διατηρητέου κτιρίου κρίθηκε η ανάδειξη και η προστασία των αρχαιοτήτων, δεδομένου ότι η σημασία τους, ενόψει των συνθηκών που επικρατούν στη συγκεκριμένη περίπτωση, υπερέχει της προστασίας του διατηρητέου.

Περίπτωση σύγκρουσης δικαιωμάτων αποτελεί επίσης η σύγκρουση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας με αυτό της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η ΣτΕ 549/2021⁶⁰, απεφάνθη ότι οι αρχαιολογικές ζώνες δεν μπορούν να αποτελέ-

σουν αντικείμενο δικαιοπραξιών εν ζωή για την απόκτηση εμπραγμάτων ή ενοχικών δικαιωμάτων σε ιδιωτικές νήσους ή νησίδες. Ειδικότερα, βάσει των πραγματικών περιστατικών της συγκεκριμένης απόφασης, η νήσος «Πάτροκλος» όπου ήθελαν να αποκτήσουν οι αιτούντες, έχει κηρυχθεί, με την ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α1/Φ2/719/25/5.9.1982 απόφαση της Υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών (Β' 290/30.5.1983), ως αρχαιολογικός χώρος και ιστορικός τόπος, επειδή εκεί σώζονται λείψανα οχύρωσης που κατασκευάστηκε από το στρατηγό του Πτολεμαίου Β', Πάτροκλο, στη διάρκεια του Χερμωνιδείου πολέμου. Η οχύρωση αποτελείται από ένα κτήριο (στρατηγείο) στην κορυφή ενός λόφου, στην Α. πλευρά του νησιού, από δύο τείχη που κλείνουν όλη την έκταση στα Α. του λόφου μέχρι τη θάλασσα και από λείψανα κτισμάτων, προφανώς καταλύματα των στρατιωτών και αποθήκες, στο εσωτερικό του τείχους. Επίσης, στο πεδινό τμήμα του νησιού, στη Β.Α. πλευρά, υπάρχουν ίχνη προϊστορικού οικισμού. Με την ίδια μάλιστα υπουργική απόφαση η νήσος χαρακτηρίζεται επιπλέον ως τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους επειδή η Α. και Β. πλευρά της είναι άμεσα ορατή από την ακτή και τον αρχαιολογικό χώρο Σουνίου και οποιαδήποτε μεγάλης έκτασης επέμβαση στο τοπίο της, θα ζημίωνε σοβαρά το περιβάλλον του αρχαιολογικού αυτού χώρου. Οι εν λόγω περιορισμοί του δικαιώματος ιδιοκτησίας, τιθέμενοι προς εκπλήρωση της επιταγής του άρθρου 24 του Συντάγματος για τη διατήρηση αναλλοίωτων των στοιχείων του πολιτιστικού περιβάλλοντος, είναι σύμφωνοι προς το άρθρο 17 του Συντάγματος, παρέχεται, όμως, παράλληλα στον θιγόμενο ιδιοκτήτη η δυνατότητα αποκατάστασης της ζημίας που υφίσταται, ανάλογα με τη φύση καθώς τη χρήση του εκάστοτε ακινήτου. Επομένως, το δικαστήριο, σταθμίζοντας τα δύο αυτά αντιτιθέμενα συμφέροντα, έκρινε την προστασία του αρχαιολογικού χώρου σημαντικότερη του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, τονίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία και τη σπουδαιότητα του πολιτιστικού περιβάλλοντος.

2. Βυζαντινορωμαϊκά μνημεία

Στην υπ' αριθ. 1796/1993 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης⁶¹ τέθηκε ζή-

59. Διαθέσιμη σε ισότοπο Νόμος και Φύση, <http://nomosphysis.org.gr/17427/ste-49-2018-nomimi-arsi-xaraktrismoy-os-diatiriteon-ktirion-stin-plaka/> (8.2. 2018).

59α. Για την έννοια του «υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος» βλ. Καλογερόπουλος, Επί της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος ΘΠΔΔ 2016. 921-930, ιδίως 927-928 και Λασκαρίδης, Η Θεωρία των Συμφερόντων ως Μέθοδος Ερμηνείας του Ενοχικού Δικαίου, 2020, σ. 233.

59β. Βλ. για τον προσδιορισμό της έννοιας βάσει 3 κριτηρίων αυτόθι σ. 241-282.

60. Βλ. ΣτΕ 549/2021, ΤΝΠ Νόμος.

61. ΜΠρΘ 1796/1993, Νόμος και Φύση, 1994, σ. 571

τημα προστασίας ρωμαϊκού αμφιθεάτρου σε οικοπέδο, όπου θα ανεγείρετο πολυκατοικία. Το δικαστήριο δέχτηκε ότι το δικαίωμα στη χρήση, στη διάσωση και στην εν γένει προστασία των αρχαιολογικών θησαυρών και μνημείων της χώρας αποτελεί έκφανση του γενικού δικαιώματος στην προσωπικότητα. Επιπροσθέτως, αποδέχτηκε ως ορθή την κατ' εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας ενέργεια της Διοίκησης, δηλαδή την κατάχωση των ρωμαϊκών ευρημάτων προ της ανέγερσης της νέας οικοδομής. Με αυτόν τον τρόπο επιλέχθηκε ένα αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο της προσβολής της κυριότητας μέτρο προς πλήρη απόλαυση της ιδιοκτησίας. Το εν λόγω δικαστήριο θεώρησε ως απολύτως σύμφωνη με το ιδιωτικό δίκαιο την επιλογή αυτή, αποδεχόμενο πλήρως την εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας. Τίθεται, ωστόσο, το ερώτημα μήπως προτάχθηκε η προστασία της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 Συντάγματος) και με αυτόν τον τρόπο έναντι της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρο 24§1 Συντάγματος). Η απάντηση πρέπει να είναι καταφατική, γιατί το Δικαστήριο θα μπορούσε να αποφανθεί και αντιστρόφως, δηλαδή προς την κατεύθυνση της μη αδειοδότησης για ανέγερση πολυκατοικίας ή τη μερική της ανέγερση, προκειμένου να μην καταχωθούν τα ρωμαϊκά μνημεία αλλά να αναδειχθούν, συρρικνώνοντας ως εκ τούτου το δικαίωμα της κυριότητας (ΑΚ 999) αντί της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος (ΑΚ 966 σε συνδ. 57) και εφαρμόζοντας την αρχή της αναλογικότητας επί του πρώτου αντί του τελευταίου⁶².

Αναφορικά με το μνημειακό χαρακτήρα ιερού ναού, κρίθηκε ότι ο χαρακτήρας αυτός δε δικαιολογεί την απαγόρευση τέλεσης ιεροπραξιών στο ναό, διότι έστω και μία φορά να καθαγιάστηκε ο τελευταίος, δεν αποβάλλει ποτέ την ιδιότητά του αυτή. Ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη καθαγιάστηκε επί Μεγάλου Θεοδοσίου και έκτοτε λειτουργούσε έως και τη βίαιη μετα-

τροπή του σε μουσουλμανικό τέμενος. Το 1912, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, τελέστηκαν στο ναό ιεροπραξίες. Μετά το σεισμό του 1978 στη Θεσσαλονίκη, ο ναός τελεί υπό επισκευή. Αν και η επισκευή επιρρέασε κατά τα χρόνια αυτά την τέλεση των ιεροπραξιών, είναι πλέον δυνατή η λειτουργία του ναού. Επομένως, είναι ορθή η άποψη που ζητά να αρθεί η απόφαση του Υφυπουργού Πολιτισμού που απαγορεύει την κατά κανόνα (πλην τριών μόνο συγκεκριμένων περιπτώσεων) τέλεση λατρευτικών πράξεων στο ναό⁶³.

3. Νεότερα μνημεία

Ως προς τα νεότερα κτίσματα ιδιαίτερης πολιτιστικής αξίας, οι δικαστικές αποφάσεις είναι συχνά επιφυλακτικές όταν καλούνται να τους προσδώσουν το χαρακτηρισμό «μνημείο». Είναι σημαντικό να τονιστεί πως στο πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας δεν συγκαταλέγονται μόνο μουσεία και αρχαιολογικοί χώροι αλλά και μεμονωμένα κτίρια, τμήματα κτιρίων, συγκροτήματα και στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου. Αυτά είναι δυνατό να χαρακτηριστούν ως διατηρητέα λόγω των ιδιαίτερων μορφολογικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων τους καθώς επίσης και της ιστορικής τους αξίας. Προς περαιτέρω διευκρίνηση του συγκεκριμένου ζητήματος, αξίζει να αναφερθεί πως μνημεία μετά από το σχετικό τους χαρακτηρισμό μπορούν να θεωρηθούν τα νεότερα ακίνητα των τελευταίων 100 ετών όταν αυτά παρουσιάζουν αρχιτεκτονική, πολεοδομική, κοινωνική, εθνολογική, λαογραφική, τεχνική, βιομηχανική ή εν γένει ιστορική, καλλιτεχνική ή επιστημονική σημασία. Όπως και στα ακίνητα, έτσι και τα κινητά είναι δυνατό να χαρακτηριστούν ως μνημεία εφόσον εμφανίσουν κοινωνική, τεχνική, λαογραφική, εθνολογική, καλλιτεχνική, αρχιτεκτονική, βιομηχανική ή ιστορική ή επιστημονική σημασία, η οποία μάλιστα θα πρέπει να είναι και «ιδιαίτερη» όταν πρόκειται για κινητά που ανάγονται στην περίοδο των εκατότε τελευταίων 100 χρόνων⁶⁴. Το Υπουργείο Πολιτισμού και Ενέργειας κηρύσσει ως διατηρητέα κτίρια στο σύνολό τους ή τμήμα αυτών, όψεις, στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου αλλά και στοι-

με σχόλιο Τζήμα.

62. Βλ. γενικά για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών Καρύμπαλη-Τσιόπτου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009 και Δεβετζή, Ιδιωτικό δίκαιο και προστασία πολιτιστικού περιβάλλοντος, σε ΕΝΟΒΕ (επιμ.), Ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος, 2011, σ. 109-115.

63. ΕφΑθ 327/1995 (αδημ.).

64. Βλ. Καρύμπαλη-Τσιόπτου, Νομικό καθεστώς μνημείων, 2009, σ. 42-43.

χεία πολεοδομικού δικτύου όπως για παράδειγμα πλατείες και γέφυρες.

Σε χαρακτηριστικό παράδειγμα της νομολογίας, ήτοι στην υπόθεση του κτιρίου ζυθοποιίας Φιξ, το δικαστήριο δέχτηκε ότι η ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία διατηρητέου έργου ελέγχεται πλήρως από το δικαστή. Έκρινε, επίσης, ότι το έργο δεν αποκτά την αξία αυτή μόνο και μόνο επειδή προέρχεται από επιφανή αρχιτέκτονα. Συγκεκριμένα, με απόφαση του Υφυπουργού Πολιτισμού χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο το κτίριο της ζυθοποιίας Φιξ επί της Λεωφόρου Συγγρού, με την αιτιολογία ότι αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής του μοντέρνου κινήματος και έργο πολύ σημαντικού σύγχρονου Έλληνα αρχιτέκτονα διεθνούς καταξίωσης. Επειδή, όμως, η απόφαση αυτή δεν κρίθηκε και υπό τις δύο βάσεις της ορθή οδηγήθηκε σε ακύρωση⁶⁵. Ακόμα και για «ξενοδοχείο μνημείο ιστορικής σημασίας» έχει γίνει δεκτό ότι πρέπει να συντηρηθεί από το Ε.Τ.Α.Α., στην κυριότητα του οποίου ανήκει, και να αφαιρεθούν προσθήκες επ' αυτού με νόμιμη βάση την προσβολή προσωπικότητας⁶⁶.

Επιπροσθέτως, η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας 149/2018⁶⁷ έκρινε νόμιμη υπουργική απόφαση για μη χαρακτηρισμό ως μνημείων κτιρίων και εγκαταστάσεων του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού. Το δικαστήριο προέβη σε εξαντλητική εξέταση και των τριών κτιρίων με βάση τα κριτήρια της νομοθεσίας και, συγκεκριμένα, την αρχιτεκτονική, πολεοδομική, καλλιτεχνική, κοινωνική, τεχνική και εν γένει ιστορική σημασία τους. Κατέληξε δε μετά από διαλογική συζήτηση, στην οποία συμμετείχαν και οι ενδιαφερόμενοι φορείς, στο μη χαρακτηρισμό αυτών, διαπιστώνοντας ότι κανένα από τα ανωτέρω στοιχεία δε συντρέχει -στο βαθμό που απαιτεί η νομοθεσία- για το χαρακτηρισμό των κτιρίων αυτών ως μνημείων. Εξάλλου, όπως απεφάνθη το δικαστήριο, για το χαρακτηρισμό ενός ακίνητου ως διατηρητέου μνημείου, λόγω της αρχιτεκτονικής αξίας του, δεν αρκεί, κατά την τεχνική κρίση της διοίκησης, το

κτίριο αυτό να αποτελεί απλώς δείγμα αρχιτεκτονικής τάσης μίας συγκεκριμένης εποχής ή να εμφανίζει επιρροές από συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό κίνημα, αλλά θα πρέπει παράλληλα να έχει ιδιαίτερη αρχιτεκτονική αξία, τέτοια που να το διαφοροποιεί από τα κτίρια της κατηγορίας του.

4. Παραδοσιακοί (νησιωτικοί) οικισμοί

Στην πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνονται και οι παραδοσιακοί οικισμοί της χώρας, ως «προϊόντα λαϊκής αρχιτεκτονικής». Άρα, προστατεύονται και αυτοί, όπως άλλωστε ρητώς ορίζει το 24 § 6 του Συντάγματος. Στην περίπτωση των παραδοσιακών οικισμών του Νομού Ρεθύμνης, η προστασία αυτή κρίθηκε ότι επεκτείνεται και στην περιμετρική ζώνη αυτών. Δεν αρκεί, δηλαδή, μόνο ο καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης για τη διατήρηση του χαρακτήρα των οικισμών αυτών καθ' εαυτών (Π.Ε. 703/1994). Επίσης, η νήσος της Πάτμου έχει χαρακτηριστεί ως διατηρητέο μνημειακό συγκρότημα και τόπος ιστορικού και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Χρήζει, δηλαδή, ιδιαίτερης προστασίας και έτσι επιτρέπεται να ανοικοδομούνται μόνο τα προϋφιστάμενα παραδοσιακά σπίτια. Πρέπει, μάλιστα, να αποδεικνύεται κυρίως βάσει συμβολαίων ή άλλων στοιχείων ότι προϋπήρξαν κτίσματα. Με αυτόν τον τρόπο διαφυλάσσεται ο παραδοσιακός χαρακτήρας του νησιού⁶⁸. Τον ιστορικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου νησιού αποδεικνύει η ΣτΕ 1324/2021 η οποία κηρύττει παράνομη οικοδομική άδεια που δόθηκε για ανακαίνιση-επέκταση ξενοδοχείου στο νησί της Πάτμου. Για την εκτέλεση έργου σε περιοχή η οποία έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικός τόπος, όπως εν προκειμένω το νησί της Πάτμου, απαιτείται όχι μόνο έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού, ο οποίος είναι αρμόδιος για την εκτίμηση του κατά πόσο το υπό κρίση έργο θα έχει δυσμενές αντίκτυπο στο πολιτιστικό περιβάλλον αλλά και έγκριση του Υπουργού Περιβάλλοντος ο οποίος πρέπει να αποφανθεί κατά πόσο το έργο εναρμονίζεται με το τοπίο. Εν προκειμένω, είχε παρανόμως εκδοθεί άδεια για την ανακαίνιση και επέκταση του ξενοδοχείου στη θέση «Μυχός» Κόλπου Γροίκου του Δήμου Πάτμου καθώς, ενώ είχε προηγηθεί άδεια του Υπουργού Πολιτισμού μετά

65. ΣτΕ 6478/1995, ΤΝΠ ΔΣΑ.

66. ΠΠρΜυτ 99/2013. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

67. Διαθέσιμη σε ισότοπο Νόμος και Φύση, <http://nomosphysis.org.gr/17463/ste-149-2018-nomimi-vavppoa-gia-mi-xarakterismo-os-mnimeion-ktirion-kai-egkastaseon-proin-aerodromiov-ellinikov/> (8.2.2018).

68. ΣτΕ 1529/1993 ΤΝΠ ΔΣΑ.

και από την σύμφωνη γνώμη του Κεντρικού Συμβουλίου Νεώτερων Μνημείων, δεν υπήρχε η έγκριση του Υπουργού ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ, η οποία κατά τις διατάξεις του ν. 1469/1950 και π.δ. 161/1984 είναι απαραίτητη για τέτοιες περιπτώσεις⁶⁹.

Η επισκευή και αποκατάσταση κοινόχρηστων χώρων παραδοσιακού οικισμού δεν επιτρέπεται να οδηγήσει σε αλλοίωση της μορφολογίας και των υλικών του. Κάθε έργο υποδομής και κάθε εργασία που αφορά στη διαμόρφωση, τροποποίηση ή ανάπτυξη κοινόχρηστων χώρων πρέπει να διαμορφώνεται κατά τρόπο που προσαρμόζεται στο ανάλογο παραδοσιακό πρότυπο. Η νήσος Σίφνος έχει χαρακτηριστεί ως τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους προς προστασία της παραδοσιακής της αρχιτεκτονικής. Έτσι, δεν επιτρέπεται η μετατροπή πλακόστρωτου κλιμακωτού δρόμου στη Σίφνο σε ασφαλτοστρωμένο δρόμο, αφού κρίθηκε ότι τέτοια επισκευή πλακόστρωτου δρόμου αποτελεί διαμόρφωση και όχι απλώς αποκατάσταση ή επισκευή⁷⁰.

Επίσης, ο οικισμός της Ύδρας έχει στο σύνολό του χαρακτήρα μνημείου της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Συγκεκριμένα, έχει υπαχθεί στο αυστηρό νομικό καθεστώς προστασίας των μνημείων προγενέστερων του 1830 λόγω της αρχιτεκτονικής του αξίας. Για το λόγο αυτό είναι προστατευτέος υπό την υφιστάμενη πολεοδομική του κατάσταση με το αρχαιολογικό καθεστώς του νόμου 5351/1932. Συνεπώς, η ρύθμιση των πολεοδομικών υποθέσεων ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού⁷¹. Επιπροσθέτως, η απόφαση 438/2001 Μονομελούς Πρωτοδικείου Σύρου⁷², εξέτασε την εναέρια γραμμή μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας στον παραδοσιακό οικισμό «Ταμπακάδο» της Τήνου. Δεδομένου ότι πιθανολογήθηκε ότι το έργο αυτό θα επιφέρει προσβολή του περιβάλλοντος, το δικαστήριο διέταξε ασφαλιστικά μέτρα, προτάσσοντας την προστασία των κοινόχρηστων χώρων και κατά παρέκταση των πολιτιστικών αγαθών.

Με την υπ' αριθμόν 3146/1998 απόφασή του⁷³, το Συμβούλιο της Επικρατείας εξέτασε την τοποθέτηση χερσαίου διαδρόμου από ξενοδοχείο στο

νησί της Μυκόνου. Ειδικότερα, το δικαστήριο απεφάνθη ότι η νήσος Μύκονος έχει χαρακτηριστεί στο σύνολό της ως τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και η τοποθέτηση χερσαίου διαδρόμου αποτελούντος το σταθερό τμήμα ενιαίας προβλήτας και εξέδρας κολύμβησης για την κάλυψη αναγκών των πελατών ξενοδοχείου συγχωρείται μόνο για λόγους δημοσίου συμφέροντος, δεόντως τεκμηριωμένου, και ποτέ χάριν ιδιωτικών συμφερόντων⁷⁴. Έτσι, ακύρωσε τις προσβαλλόμενες πράξεις με τις οποίες εγκρίνονταν τα παραπάνω έργα και εγκαταστάσεις. Πέραν της προστασίας του παραδοσιακού οικισμού, η εν λόγω απόφαση αναφέρεται και στο αρχαιολογικό ενδιαφέρον της νησιωτικής περιοχής (ως στοιχείο του πολιτιστικού περιβάλλοντος), εφόσον σε αυτή μνημονεύεται ότι «στην παραλίαν Χουλιάκια έχουν εντοπισθή κροκαλολατύπες ωρισμένες των οποίων αποτελούν επεξεργασμένα αρχαία λίθινα εργαλεία των οποίων απογορεύεται η περισυλλογή, αι προσβαλλόμεναι πράξεις, διά των οποίων εγκρίνεται η εγκατάσταση της μνησθείσης τεχνικής κατασκευής, συνεπαγομένης την αλλοίωσιν της ιδιαίτερου κάλλους ακτογραμμής των Χουλιακίων και διατάραξιν της υδροδυναμικής του θαλασσίου οικοσυστήματος, εις την οποίαν οφείλεται η συσσώρευσις των κροκαλολατυπών, ως εκ τούτου, μη συμβατής προς το ιδιαίτερον νομικόν καθεστώς και το διαφυλακτέον, αισθητικόν, φυσικόν και πολιτιστικόν κεφάλαιον της περιοχής, και χωρίς να συντρέχει λόγος δημοσίου συμφέροντος, είναι ακυρωτέα».

5. Λιμάνια και αιγιαλοί

Το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε δεκτή αίτηση ακυρώσεως κατά πράξης με την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι για την κατασκευή λιμένος σκαφών αναψυχής (μαρίνα) παράλληλα με υφιστάμενο παραδοσιακό λιμένα σε περιοχή

74. Βλ. σχετικά και Λασκαρίδης, Παλαιά σταθμά στην Πλάστιγγα της Θέμιδος, σε Αφιέρωμα στην Ισμήνη Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, 2011, σ. 247, 275-276, αλλά και του ίδιου, Η Θεωρία των Συμφερόντων ως μέθοδος ευρέσεως Ενοχικού Δικαίου, 2020, σ. 216 επ. για το δημόσιο συμφέρον. Πρβλ. και Κλαβανίδου, Αστικές αξιώσεις από περιβαλλοντικές προσβολές, σε Ε.ΝΟ.ΒΕ. (επιμ.), Ζητήματα Προστασίας του Περιβάλλοντος, 2011, σ. 13.

69. Βλ. ΣτΕ 1324/2021 σε Νόμος & Φύση.

70. ΣτΕ 4740/1995 ΤΝΠ ΔΣΑ.

71. ΣτΕ 1191/1996 ΤΝΠ ΔΣΑ.

72. ΤΝΠ Νόμος.

73. ΤΝΠ Νόμος = ΤοΣ (1999). 1008.

της Μυκόνου. Ειδικότερα, το δικαστήριο έκρινε ότι ένας αρχαιολογικός και παραδοσιακός οικισμός ευρισκόμενος σε μικρή νήσο τελεί υπό ιδιαίτερα αυστηρό προστατευτικό καθεστώς, διότι συνδυάζει και συγκεντρώνει την προστασία της μικρής νήσου και του παραδοσιακού οικισμού, με αποτέλεσμα να είναι δεκτικός μόνο ηπιότατης ανάπτυξης, η οποία δεν αλλοιώνει καθόλου τα πολιτιστικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά του. Πράγματι, αναπόσπαστο στοιχείο του παράκτιου παραδοσιακού οικισμού, ιδίως σε μικρή νήσο, είναι και ο παραδοσιακός λιμένας αυτού, η κατασκευή δε και νέου λιμένος στις παραλίες του οικισμού ή κοντά σε αυτόν συνεπάγεται ουσιώδη αλλοίωση αλλά και επιβάρυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος, δε δύναται δε να θεωρηθεί ως ήπια μορφή ανάπτυξης⁷⁵.

Στο νότιο νησιωτικό άκρο της Ελλάδος, στην Κρήτη, αντιμετωπίστηκε επίσης το ζήτημα προστασίας του λιμένος του Ρεθύμνου με πρόσφατη γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους 184/2017⁷⁶, σχετικά με την αγκυροβόληση σκαφών σε τμήμα λιμένος κηρυγμένου ως ιστορικού μνημείου. Σύμφωνα με αυτή, η τυχόν εκ μέρους οποιασδήποτε αρμόδιας αρχής αδειοδότηση πρόσδεσης σκαφών στο ενετικό λιμάνι του Ρεθύμνου πρέπει να περιορίζεται στο χώρο που επιτρέπει η απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, η οποία (απόφαση) πρέπει να μνημονεύεται μάλιστα στη σχετική αδειοδότηση πρόσδεσης. Συνεπώς, το Δημοτικό Λιμενικό Ταμείο Ρεθύμνου, οφείλει να ασκεί τις αρμοδιότητές του δεσμευόμενο από τον τεθέντα από το Υπουργείο Πολιτισμού σχετικό περιορισμό. Η απόφαση αυτή εναρμονίζεται με αντίστοιχες σκέψεις που έχουν διατυπωθεί σε γαλλικές δικαστικές αποφάσεις οι οποίες απαγόρευαν την μαζική φιλοξενία σκαφών αναψυχής στην Κορσική της Γαλλίας λόγω της ρύπανσης του περιβάλλοντος που προκαλούσε ο ελλιμενισμός τους.

Στο νομό Αττικής, στην περιοχή Μάτι, τέθηκε ζήτημα αναφορικά με κατασκευή λιμενίσκου.

Στην απόφαση 2006/1981 του Συμβουλίου της Επικρατείας⁷⁷ εξετάστηκε η σύγκρουση δημοσίου συμφέροντος προστασίας περιβάλλοντος/αιγιαλού με το δημόσιο οικονομικό συμφέρον τουριστικής ανάπτυξης της συγκεκριμένης περιοχής. Σε αυτή την περίπτωση, και εν αντιθέσει με τις προηγούμενες δικαστικές αποφάσεις, προτάθηκε αξιολογικά το δεύτερο συμφέρον και για αυτό σήμερα το λιμανάκι αυτό είναι επισκέψιμο. Να σημειώσουμε ότι η σύγκρουση συμφερόντων προστασίας περιβάλλοντος και οικονομικής ανάπτυξης ήταν ανέκαθεν έντονη και σταθμίζεται πάντα με βάση τις ισχύουσες κοινωνικές ανάγκες και εξελίξεις⁷⁸.

6. Θρησκευτικό περιβάλλον

Στην προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος (μνημεία και ευρήματα) εμπεριέχεται και το θρησκευτικό περιβάλλον, το οποίο προστατεύεται τόσο συνταγματικά από το συνδυασμό των άρθρων 13 και 24 Συντάγματος όσο και στον Αστικό Κώδικα στα άρθρα 966 και επόμενα⁷⁹. Ένα εξαιρετικά γνωστό θρησκευτικό περιβάλλον το οποίο βρίσκεται κοντά σε μεγάλο αστικό κέντρο είναι αυτό των Μετεώρων.

Στα μοναστήρια αυτά υπήρξαν και υπάρχουν συνεχείς οχλήσεις από αναρριχητές, τουρίστες, ακόμα και καλλιτεχνικά συγκροτήματα, με αποτέλεσμα ομάδες Μοναχών να αναχωρήσουν για το Άγιον Όρος επιδιώκοντας την απομόνωση και προσήλωση στη λατρεία. Τα προαναφερθέντα ζητήματα έχουν απασχολήσει το Μονομελές Πρωτοδικείο Τρικάλων.

Συγκεκριμένα, η απόφαση 496/2001⁸⁰, έκρινε ότι η ανέγερση οικοδομής, από ιδιώτη, σε οικοπέδο του, που βρίσκεται εντός των ορίων του αρχαιολογικού χώρου των Μετεώρων, παρά την απόλυ-

77. ΤοΣ (1981). 718-719.

78. Για τις συγκρούσεις αυτές βλ. Λασκαρίδης, Παλαιά σταθμά στην Πλάστιγγα της Θέμιδος σε Αφιέρωμα στην Ισμήνη Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, 2011, 247, 282-283. Βλ. επίσης του ίδιου, Η αρχή της αναλογικότητας στο αστικό δίκαιο, ΕφΑΔ 2015. 108, σ. 110 και για το δημόσιο συμφέρον του ίδιου, Η θεωρία των συμφερόντων ως μέθοδος ερμηνείας Ενοχικού Δικαίου, 2020, σ. 216 επ.

79. Βλ. σχετικά Λασκαρίδης, ΣΕΑΚ II, άρθρο 966, αριθ. 42-45.

80. ΤΝΠ ΔΣΑ.

75. ΣτΕ 637/1998 ΤΝΠ Νόμος.

76. Διαθέσιμη σε ιστότοπο Νόμος και Φύση, <http://nomosphysis.org.gr/17307/gnomodotisi-nsk-184-2017-agkyrovolsi-skafon-se-tmima-limenos-kirygmenov-os-istorikon-mnimeion/> (τελευταία επίσκεψη στον ιστότοπο 8.2.2018).

τη απαγόρευση δόμησης σε αυτό το χώρο, σύμφωνα με το άρθρο 91 ν. 1892/1990 (απαγόρευση που στοχεύει στη μη αλλοίωση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της περιοχής, που μεταγενέστερα ανακηρύχθηκε ως ιερός με το ν. 2351/1995 και έχει καταχωρηθεί ως μνημείο φύσης και πολιτισμού της UNESCO), προσβάλλει το δικαίωμα στο περιβάλλον, ως αγαθό που προστατεύεται στο πλαίσιο του άρθρου 57 ΑΚ (προστασία της προσωπικότητας), και προκαλεί την αλλοίωση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της περιοχής. Με την ανέγερση της οικοδομής κρίθηκε ότι θίγεται η προστασία χώρων που έχουν κηρυχθεί ως αρχαιολογικοί ή ως διατηρητέα μνημεία, τόποι ιεροί ή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, αφού η ανέγερση αυτή εγκυμονεί κινδύνους για τη διατήρηση της φυσιογνωμίας τους και ως εκ τούτου για τη δυνατότητα χρήσης και απόλαυσής τους.

Περαιτέρω, στην υπ' αριθ. 349/2002 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Τρικάλων⁸¹, κρίθηκε ότι η πραγματοποίηση γυρισμάτων για τη δημιουργία μουσικού «video-clip» στο χώρο των Μετεώρων προσβάλλει τη διατήρηση του φυσικού τοπίου, αλλά και της πολιτιστικής-θρησκευτικής ιδιοπροσωπίας της περιοχής. Ειδικότερα, το θρησκευτικό περιβάλλον, ως απόρροια της λατρείας και της πνευματικής άσκησης που τελούνται κατεξοχήν σε ένα θρησκευτικού χαρακτήρα χώρο, συνιστά ειδικότερη εκδήλωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Κρίθηκε, συνεπώς, ότι η ανωτέρω πραγματοποίηση του «video-clip» προσβάλλει την προσωπικότητα των μοναχών της περιοχής, αλλά και των Ιερών Μονών, ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η υπ' αριθ. 1617/2021⁸² απόφαση του ΣτΕ, για τη μη νόμιμη κρίση για την ετοιμορροπία και την κατεδάφιση σεισμόπληκτου Ιερού Ναού⁸³, ο οποίος είχε χαρακτηριστεί ως μνημείο. Ειδικότερα, στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Ι.Ν. Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στη Βρίσα Λέσβου αν και είχε πληγεί από το σεισμό της 12ης Ιουνίου 2017 και είχε κριθεί για

αυτό ακριβώς το λόγο ως επικινδύνως ετοιμορροπος και επομένως κατεδαφιστέος, χαρακτηρίστηκε ως νεότερο μνημείο, ως κτήριο μεταγενέστερο του 1453. Το άρθρο 41 § 1 ν. 3028/2002 ορίζει ότι «αν ο φέρων οργανισμός ενός μνημείου μεταγενέστερου του 1453 έχει υποστεί επικίνδυνες βλάβες και είναι έτοιμος να καταρρεύσει, συγκροτείται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού πενταμελής επιτροπή αποτελούμενη από έναν αρχιτέκτονα, έναν συντηρητή και ένα πολιτικό μηχανικό, έναν αρχαιολόγο και έναν ιστορικό ή ιστορικό τέχνης ή δύο αρχαιολόγους, υπαλλήλους του Υπουργείου Πολιτισμού, αν το μνημείο χρονολογείται μέχρι το 1830, ή έναν αρχιτέκτονα της αρμόδιας πολεοδομικής αρχής, και έναν ιστορικό ή ιστορικό τέχνης αν το μνημείο είναι νεότερο. Η επιτροπή ελέγχει την κατάστασή τους και προτείνει μέτρα υπό την προϋπόθεση ότι διαφυλάσσεται η αυθεντικότητα του μνημείου, στα οποία περιλαμβάνονται και οι αναγκαίες εργασίες για την υποστήλωση, την προσωρινή στερέωση του κτιρίου, την αποξήλωση ετοιμορροπων τμημάτων, τη συλλογή αρχιτεκτονικών μελών, την απομάκρυνση διακοσμητικών στοιχείων που κινδυνεύουν, καθώς και την ασφάλεια των ενοίκων ή των διερχομένων». Όπως γίνεται κατανοητό η πενταμελής επιτροπή του άρθρου 41 § 1 ν. 3028/2002 εφόσον διαπιστώσει ότι μνημείο χρήζει άμεσης επεμβάσεως λόγω επικινδυνότητας ή ετοιμορροπίας, πρέπει να προτείνει τη λήψη απαραίτητων μέτρων και την εκτέλεση των αναγκαίων εργασιών για την αντιμετώπιση της επικινδυνότητας, που θα πραγματοποιηθούν είτε από τον κύριο ή νομέα του ακινήτου είτε σε περίπτωση κατεπείγοντος από την Υπηρεσία. Εν προκειμένω, εφόσον ο Ναός χαρακτηρίστηκε ως μνημείο υπάγεται στη προστατευτική νομοθεσία του άρθρου 41 ν. 3028/2002, γεγονός που συνεπάγεται την ανάγκη του αρμόδιου Υπουργείου να λάβει κάθε πρόσφορο μέσο προς τη διασφάλιση τόσο αυτού του νεώτερου μνημείου όσο και των επισκεπτών, όπως ακριβώς ορίζει το ανωτέρω άρθρο.

Δ. Επίλογος

Το έργο της τιμώμενης καθηγήτριας είναι επίκαιρο παρά ποτέ. Η χώρα οφείλει να προστατέψει το πολιτιστικό της περιβάλλον όχι μόνο για τους λόγους που προαναφέρθηκαν (υπό κεφάλαιο Β.Ι.),

81. ΤΝΠ Νόμος = ΑρχΝ (2002). 497.

82. Βλ. ΣτΕ 1617/2021, Νόμος & Φύση.

83. Βλ. και απορριπτική απόφαση ΠΠρΧαν 13/2022 (αδμ.) για προστασία ετοιμορροπίας εκκλησίας που δέχεται ότι η εν λόγω προστασία υπάγεται στην ΑΚ 57.

αλλά και διότι στην περίοδο μνημονίων που διανύουμε ο πολιτισμός δημιουργεί ένα επιπλέον εμπορικό και πολιτικό πλεονέκτημα. Εμπορικό πλεονέκτημα υφίσταται διότι χώρες αναγνωρίζουν ιστορικά, όπως η Ελλάδα, δημιουργούν προϊόντα με προφανή αναγνωρισιμότητα, όπως το ελληνικό ελαιόλαδο ή το μάρμαρο. Επιπλέον, οι αρχαιοελληνικοί ιστορικοί δεσμοί με την Ιταλία ή οι βυζαντινοί με βαλκανικές χώρες επιταχύνουν και διευκολύνουν εμπορικές και τουριστικές συναλ-

λαγές. Η ύπαρξη στη Νότια Ιταλία Πανεπιστημίου με την επωνυμία *Universita la Magna Grecia* και της ψηφιδωτής απεικόνισης του Ιουστινιανού στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου, επιβεβαιώνουν την αέναη ύπαρξη πολιτιστικών δεσμών με χώρες της περιοχής μας. Οι δεσμοί αυτοί δημιουργούν ένα κοινό επιστημονικό και ιστορικό υπόβαθρο για την ενίσχυση πολιτικών και οικονομικών σχέσεων.